

Din sosyolojisinin temel işlevi, toplumun sosyokültürel yapısı ile toplumda hakim olan din arasındaki ilişkileri karşılıklı etkileşim anlayışı içinde, genel sosyolojinin yöntem ve tekniklerini kullanarak incelemektir. Türkiye’de din sosyolojisi konu alanı kapsamında yadsınamayacak bir literatür oluşmuştur. Din sosyolojisi alanında çalışan akademisyenlerin katkılarının yanı sıra, özellikle üniversiteler bünyesinde yürütülen lisansüstü tezler de alana önemli katkı sağlamaktadır.

“Din ve Toplum Üzerine Yazılar” başlıklı bu edit kitap, çeşitli tarihlerde din sosyoloji alanında danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tez öğrencilerimin tezlerinden ürettikleri çalışmalardan oluşmaktadır.

Prof. Dr. Yakup Çoştu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı, Çorum, Türkiye.

www.lap-publishing.com

TÜRKÇE
ÖZEL SERİ

LAP
LAMBERT
Academic Publishing

Din ve Toplum Üzerine Yazılar

Editor: Yakup ÇOŞTU

Din ve Toplum Üzerine Yazılar

Editör: Yakup ÇOŞTU

Din ve Toplum Üzerine Yazılar

Editör: Yakup ÇOŞTU

Din ve Toplum Üzerine Yazılar

Türkçe Özel Seri

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L
Publishing group

str. A.Russo 15, of. 61, Chisinau-2068, Republic of Moldova Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-4-73205-3

Copyright © Editör: Yakup ÇOŞTU

Copyright © 2021 Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the
OmniScriptum S.R.L Publishing group

Din ve Toplum Üzerine Yazılar

Editör

Prof. Dr. Yakup oştu

LAP LAMBERT Academic Publishing

2021

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
BÖLÜM 1	3
TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİN Nihayet Kübra KİRAZ	
BÖLÜM 2	29
TÜKETİM VE İSRAF Mediha TAŞ YILDIRIM	
BÖLÜM 3	55
ALMANYA'DAKİ TÜRK AİLELERİNDE KİMLİK Muhammed ÖZDEMİR ve Yakup ÇOŞTU	
BÖLÜM 4	91
ALMANYA'DAKİ TÜRK AİLELERİNDE ENTEGRASYON VE ÖTEKİLEŞME Muhammed ÖZDEMİR	
BÖLÜM 5	119
LİSE GENÇLİĞİNDE DİNİ SOSYALLEŞME Ebru ELER ÇAY	
YAZARLAR HAKKINDA	141

BÖLÜM 3

ALMANYA'DAKİ TÜRK AİLELERİNDE KİMLİK

Muhammed ÖZDEMİR* ve Yakup ÇOŞTU**

Giriş

XX. yüzyılın ortalarından itibaren Kıta Avrupası ülkeleri sanayi alanındaki istihdam açıklarını giderme amaçlı uluslararası alanda işçi alımına yönelmişlerdir. Almanya da misafir işçi alımını hukuksal bir zemine kavuşturmasıyla birlikte, 1961 yılındaki ikili anlaşmaya binaen, Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü başlamıştır. Almanya'da yaşayan Türkler, geçici olmaktan çıkıp kalıcılığa evirildikleri 1973 aile birleşimleri sonrasında uyum ve ötekileşme sorunları yanında kimliklerini muhafaza konusunda bazı problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Artık onlar sadece bir işçi değil yaşadıkları bölgelerde aileleriyle birlikte toplumun bir parçası haline gelen azınlık gruptur. Uyumun gerçekleşmesi veya kimliklerin korunması ise sadece göçmen topluluklarla ilgili olmayıp, aynı zamanda yerli halkın da yabancı düşmanlığını bir kenara bırakarak onları kabullenmeye ve devletinde çözüme odaklı bir politika izlemesine bağlıdır. Bu nedenle Avrupa'daki Türklerin yaşantıları içerisinde kimliklerinin rolünü anlamak, yaşadıkları problemler ile ilgili deneyimlerini ortaya çıkarmak için birçok akademik çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada Almanya'nın ekonomi merkezi olan Frankfurt'u içerisinde barındıran ve Türklerin yoğun yaşadığı yerlerden biri olan "Hessen" eyaletinin Lahn Dill Kreis (LDK) bölgesinde yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak Türk aileleri üzerine yapılmış bir araştırmadır. Çalışmada Türk ailelerinde kuşaklara göre kimlik farklılaşmasının nasıl olduğu, yaşanan problemlerin veya deneyimlerin onların kimliklerine nasıl etki ettiği araştırılmıştır.

Çalışmanın evrenini Almanya'da Hessen eyaletine bağlı "LDK" bölgesinde yaşayan ve evli olan ikinci ve üçüncü kuşak Türk aileleri oluşturmaktadır. Çalışma grubunun yer aldığı Hessen eyaletine bağlı olan "LDK" bölgesi toplamda 23 şehir ve belediyeyi bünyesinde barındırmaktadır (Lahn Dill

---

* Yüksek Lisans Mezunu, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyoloji). Diyanet İşleri Başkanlığı, Çankırı/Çerkeş İlçe Müftülüğü, Vaiz. E-posta: muhammed_726@hotmail.com

** Prof. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı, E-posta: yakupcostu@hitit.edu.tr

Kreis, 2021). “LDK” bölgesinde yaşayan sadece Türklerin sayısı 7.655’tir (Statistische Berichte, 2018, s. 7). Çalışma grubumuz, 22-66 yaş arasında yer alan ve evli olan Türk ailelerinden oluşmaktadır. 32 erkek ile 24 kadından oluşan katılımcıların otuzu ikinci, yirmi altısı ise üçüncü kuşaktır. İkinci kuşak katılımcıların bazıları Almanya’da doğmuş, bazıları ise Türkiye’den 02-17 yaş aralığında Almanya’ya gelmiştir. Üçüncü kuşağı oluşturan katılımcıların tamamı ise Almanya’da doğmuştur.

Bu çalışma, bireylerin deneyimlerini ve algılarını bağlamları içerisinde değerlendirerek derinlemesine anlama amacı taşıdığı için nitel araştırma yöntem ve tekniklerine uygun olarak yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler, 31.05.2020-26.08.2020 tarihleri arasında 42 aileyi kapsayan 56 kişi ile yapılmıştır. Ulaşılan veriler betimsel analiz yapılarak çözümlenmiş ve belirlenen temalar altında tartışılmıştır.

Almanya’ya Göç

II. Dünya Savaşı sonrası çalışan genç nüfusunu kaybetmiş ve sanayileşmesini canlandırmak isteyen Batılı ülkeler, dinamik genç nüfusa sahip ülkelerden geçici işçi temini yoluna gitmiştir Böylece insan hareketlilikleri hızlanmış ve ülkeler ardı ardına çalışan nüfuslarını bu göçler ile artırmaya başlamıştır. Bu kısa süreli işçi telafisi şeklinde gerçekleşecek göç için ülkeler arasında antlaşmalar yapılarak hukuki bir zemine oturtulmuştur. Göç alan devletler arasında dünyada ikinci, Avrupa’da ise ilk sırada Almanya yer almaktadır. Günümüzde Almanya’da yaşayan yabancı sayısı 11.228.300 iken nüfusun yaklaşık yüzde 26’sını oluşturan göçmen kökenli insanların sayısı da 21.246.000 kadardır (Destatis, 2019).

Göçmen işçinin tanımı Avrupa Sözleşmesi’nde şu şekildedir: “Sözleşmeye taraf başka bir ülke tarafından o ülkenin topraklarında ikamet etmesine ve ücretli istihdamına izin verilmiş olan sözleşmeye taraf bir ülkenin vatan-daşı” (Guild, 1999, s. 11). Sadece Türkiye ile değil, birçok ülke ile iş gücü antlaşması imzalayan Almanya ilk önce İtalya ile bir antlaşma imzaladıktan sonra 1955’te Güney Avrupa ve Akdeniz Bölgesi’nden yabancı işçi almaya başlamıştır (BMI, 2021). Böylece İspanya, Yunanistan, Fas, Portekiz, Tunus ve Yugoslavya gibi birçok ülke ile 1955 ve 1968 yılları arasında iş gücü antlaşması imzalamıştır. Almanya söz konusu ülkelerde iş gücü bürosu açarak işçi alımını standartlaştırmıştır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2009, s. 181; Kaya ve Kentel, 2005, s. 11).

Türkiye’den Almanya’ya yönelik insan hareketliliği 1950’lerin ortalarından itibaren bireysel göçler ile başlamış olup 1961 yılında imzalanan “İkili İş Gücü Mübadele Antlaşması” ile birlikte yasal bir zemine kavuştuktan sonra bu göçler hız kazanmıştır. Nitekim 1961 yılı sonuna kadar 7.116 Türk işçisi Almanya’ya göç etmiş ve böylece zincirleme göçlerin artarak devam ettiği bir döneme geçilmiştir (Adıguzel, 2016, s. 68).

1973-1974 yıllarında patlak veren ekonomik kriz sonrası yeni işçi alımı durdurulmuş olsa da insan hareketliliği devam etmiştir (Abadan-Unat, 2017, s. 89) Almanya'da Türk işçi sayısı 1968-1969 yıllarında 171.016 iken bu sayı 1980'de 1.462.400 gibi bir rakama ulaşmıştır. O dönemde Almanya'daki Türk işçilerin sayısı, diğer Avrupa ülkelerinde olan Türk işçilerden üç kat daha fazla olduğu görülmektedir (Abadan-Unat, 1993, s. 308).

Günümüzde de Türkiye'den yurt dışına göç süreci devam etmektedir. TÜİK, (2020) verilerine göre, Türkiye'den yurt dışına göç eden kişi sayısı 2018 yılında bir önceki yıla göre %27,7 artarak 323 bin 918 olmuş; bu nüfusun %53,3'ünü erkekler, %46,7'sini ise kadınlar oluşturmaktadır. Öte yandan, Türkiye, sadece göç veren değil savaş ve benzeri nedenlerden dolayı göç alan bir konumda da bulunmaktadır. Uluslararası göçmen sayısının yıllık ortalama en fazla artış gösterdiği ülkeler bağlamında Türkiye'nin üst sıralarda yer aldığı gözükmemektedir (BM, 2019, s. 12).

1973 tarihindeki aile birleşimleri sonrası artan göçmen nüfusu Alman halkını ve politikacılarını endişelendirmeye başlamıştır. 70'li yılların sonlarına doğru Türklerin ikinci kuşağının okullarda boy göstermesi uyum sorunları ile yabancı düşmanlığını artırmış ve böylece devlet ve yerli halk, göçün artık kalıcı hâle geldiğini anlamıştır (Kohlmeier ve Schimany, 2005, s. 46). Artan yabancı nüfus sebebi ile Almanların, "Ne oluyoruz?" korkusuna kapılmasına dahi sebep olmuştur. Böylece Almanlar, göçmenlerin sadece bavullarıyla gelen birer işçi olmadığını aynı zamanda aileleri, kültürleri, yaşam biçimleri, hayalleri, anıları ve dilleriyle toplumun birer parçası olmaya geldiklerini anlamışlardır (Adıguzel, 2016, s. 3).

Türk işçiler, göçün ilk zamanlarında Almanya'ya yalnız gelmişler ve ailelerini beraberlerinde getirmemişlerdir. Çünkü bireysel gerçekleşen Türk işçi göçünde, önce erkek gider hayat düzenini kurar sonra döner ve aile bireylerini yanına getirir (Özbay, 2015, s. 69). Ailelerin geldiği bu dönem aile birleşimi ve kurumsallaşma dönemi olarak adlandırılan 1973-1991 yılları arasında kapsamaktadır. Böylece Almanya'da bulunan birinci kuşağın ailelerini yanlarına almaları onların göçmen kavramı yerine kalıcı olduklarının anlaşıldığı ve ikinci kuşağın görünürlüğünün arttığı bir dönemdir (Çoştı, 2020, s. 61). Bu dönemden sonra Türklerin geri dönüş düşünceleri artık sadece hayal olarak kalmıştır. İş sahibi olmaları, iş kurmaları, çocukların okul hayatlarına adapte olmaları, kalıcı yerleşimlere sahip olmaları ve Türkiye'ye de yeteri kadar yatırım yapamama düşüncesi, Türklerin geri dönme hayallerinin iyice azalmasına neden olmuştur (Castles, 1985, s. 520).

Avrupa'daki Türklerin özellikle üçüncü ve dördüncü kuşağın buldukları ortamla aile ortamı arasında bir ikilem yaşadıkları yapılan çalışmalarda görülmektedir (Kaya ve Kentel, 2005, ss. 37-38). Durağan aile kimliğine karşın dinamik hayat tarzına sahip ülke kimliği içerisinde yaşayan Türkler için bu durum, etnik ve dini kimliklerini koruma endişesini ortaya çıkarmıştır (Oruçlu, 1999, s. 106).

Kavramsal Çerçeve

Kimlik Kavramı

Savaşların, ekonomik krizlerin yaşandığı son yüzyıl, göçlerin artışına, farklı kültür ve kimliklerin karşılaşmasına yol açmıştır. Kimliğin derin bir geçmişi olsa da yaşanan bu durum, kimliğe ilişkin iştiyakı ve değerlendirmeleri daha da artırmıştır (Marshall, 1999, ss. 405–407). Kimliğin daha çok bireysel yönünü ortaya koyan ‘benlik’ terimiyle birlikte kimliğin serüveni de başlamıştır. Bu nedenle benliğe ilişkin değerlendirmeler aynı zamanda kimliğin geçmişiyle ilgili ipuçları verecektir.

Birey, sosyolojik olduğu kadar psikolojik yönü de bulunan bir varlıktır. Benlikte tam bu noktada bireyin daha çok psikolojik tarafını izah etmektedir. Hem kimlik hem de benlik terimleri literatürde zaman zaman birbirinin yerine kullanılan ve bu nedenle de birçok tartışmalara yol açan iki kavramdır. Kimlik, daha çok bireyin üzerinde taşıdığı değer ve sistemleri anlatırken benlik ise onun psikolojik yönünü ortaya koymaktadır (Coşkun, 2003, s. 7; Tural, 1991, s. 11). Bireyin bu yönünü aktifleştiren benlik, bireyin yetenek ve becerilerini ortak bir düzlemde buluşturarak farklılıklarını ortaya çıkaracak bir algılama düzeyi de yaratır (Ozankaya, 1975, s. 20).

Kimlikle beraber kişilik ve tutum da sosyal bilimcilerin ilgisini çeken diğer kavramlardır. Kişilik kavramı bireyin yansıttığı davranışların bütünlüğünü ve farklılıklarını anlatırken tutum ise gösterilen bu davranış bütünlüğünün tahmin edilmesidir (Marshall, 1999, s. 409). Dolayısı ile kişilik, bireyin özelliği ile ilgilenirken tutum, kişiliğin benzer durumlarda göstereceği benzer davranış biçimleri ile ilgilenir. Böylece benlik, kişilik ve tutum gibi kavramların bütünlüğü ise bireyin kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu kavramlar aslında bireyin psikolojik yönünü, kimlik ise bunların görünür kılınması ve daha çok ötekine karşı sunulan gözle görünür davranış bütünlüğünü ifade etmektedir (Ozankaya, 1975, s. 65). Bu nedenle de kimliğin, tercihe bağlı davranış kalıpları olarak değişebilir özelliği varken kişilik gibi bireyin psikolojik yönünü anlamlandıran kavramların kolaylıkla değişmeyeceği bilinir (Birkök, 1994, ss. 69–70).

Kimliklerin Akışkanlığı

Kimlikler, bireylere bir aidiyetlik hissi vermesinin yanında günümüzde sosyal ve siyasal anlamda önemli pozisyonları temsil eder hale gelmiştir. Nitekim son yüzyılın sonlarına doğru yaşanan uluslararası sistemdeki önemli dönüşümler, tek elden yönetilen devlet merkezli tabuların yıkılması ile birlikte kimliklerin önemini artırmış böylece yeni kimlikleri de ortaya çıkarmıştır (Tamer, 2014, s. 84). Bu nedenle birey nereye giderse gitsin mutlaka onu bir kimlik popülasyonu karşılayacaktır. Nitekim Brubaker ve Cooper, (2000) kimliği tüm bireylerin veya onların oluşturduğu grupların sahip olması gereken bir özelliği gibi tanıtarak herkesin mutlaka bir kimlik arayışında bulunduğunu ifade ederler (s. 10).

Modern zamanlarda bireylerin kalıcı, tek ve değişmeyen bir kimliği varken, postmodern zamanlarda ise çoklu ve değişken kimlikleri var olduğundan dolayı kimliklerin akışkanlık hızı artmıştır. Buna göre bireyler artık farklı mekân ve durumlarda farklı kimliklere bürünebilecek bir ortamı kolaylıkla bulabilmektedir. Dolayısıyla birey, kamusal alanlarda tek bir kimliğe bürünür ve bu kimliği yansıtırken diğer mekânlarda ise diğer kimliklerini kullanabilmektedir. Popüler kültürün hâkim olduğu günümüzün kimlikleri ise daha çok değişebilmekte ve akışkan olmaktadır (Taylor ve Spencer, 2004, s. 10).

Bireylerin dışa yansıyan görüntüleri olan kimliklere maske benzetmesi yapılması onun değişkenliğini de bir anlamda ortaya koymaktadır. Kolektif kimlikler gibi bazı grup kimlikleri ise bu kadar değişken olmayabilir. Çünkü bireylerin tutum ve davranışlarını bu sefer bireysel kimlik değil daha çok grup kimliği belirleyecektir. Bu nedenle kimliği maskeye benzetenler olduğu gibi özellikle grup ve toplum kimliklerinin birer şemsiye görevi üstlendiği de söylenmiştir (Jenkins, 2008, ss. 18, 140). Nitekim Aşkın, (2007) bireyde var olan yalın bir kimliğin dışında kalan tüm kimliklerin yapay olduğunu anlatırken onların her an değişebileceğini ve bireye adeta 'giydirilmiş elbiseler' olduğunu söyler (s. 216). Buna göre birey, sosyal kimlik içerisinde birden fazla kimlikleri taşıyarak bazen kardeş veya eş olabilirken bazen din görevlisi veya bir öğretmen kimliğine de bürünebilir. Bunun bir sebebi olarak da kimliklerin diğerlerine göre tanımlanabildiğine bakmak gerekmektedir. Çünkü bireyin tanımladığı kimlikle diğerlerinin tanımladığı kimlikler arasında da farklar olacağı söylenir (Lewellen, 2002, s. 92).

Kimliklerin akışkanlığını artıran birden fazla kimliklerin olması, yabancı kültür içerisinde kendisini bulan göçmenleri de öteki ile uyum konusunda ortak bir kimlik edinmeye itebilecek bir potansiyeli içerisinde barındırır. Çünkü azınlık konumunda olan birey öteki ile arasında olan farklılıkları yeni tür kimlikler edinerek giderme ihtiyacı hissedebilir. Bundan dolayı Kaya, (2000) yeni göçmen kimliği olarak ortaya çıkan 'diasporik kimlikleri', birer üst kimlik olarak tanımlamaktadır (s. 63).

Kimlik Çeşitleri

i. Bireysel Kimlik

Kimliğin tarihine bakıldığında birçok türev geliştirilmiş olsa da bunların en geneli bireysel (*personal*) ve sosyal (*social*) kimliktir (Castells, 2006). Kimliklerin farklılaştığı göz önünde bulundurulursa da kimlik çeşitlerinin ne kadar fazla olduğu da görülecektir. Bu kimliklerden en temel olanı ve her bireyde de var olan bireysel kimlik, 'ben'i ötekilerine göre farklılaştıran bir yapıda olan kişiye özgü bir kimlik olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bireysel kimlik, bireyin içe dönük olarak algıladığı bir tür benlik olarak da görülebilir. Çünkü bireysel kimlik ancak benlikte kendini tezahür ettirerek somut bir görünüme bürünür (Yazgan, 2010, s. 56). Dolayısıyla benlik, bireysel kimliği geliştirecek ve temelini oluşturacak bir kapasiteye sahiptir. Böylece bireysel

kimlik, bireyin kendini bularak tanımlaması ve benliğini yeniden imar etmesi ile oluşacak yeni bir kimliktir (Erdem, 2015, s. 38).

Bireyin kullandığı kimlikler içerisinde farklılıklar olsa da tek bir kimlik dışarıya yansıtılmaktadır ve bu da bireysel kimlikten başka bir kimlik değildir (Balibar ve Wallerstein, 1991, s. 94). Bu kimlik, dinamik bir karakterde olduğu içinde çevreden etkilenecek kendini her an yeniden düzenlemektedir. Nitekim Pamuk, (2014) bireysel kimliği değişik olay ve durumlar karşısında bireyin yeniden konum edinmesine benzetmiş ve grup kimliklerinin oluştu-rulduğu zaman zarfında onun da inşa edildiğini ifade etmiştir (s. 83). Fakat bireysel kimlik, hayat boyu çok yavaş ve sistemli bir şekilde değişirken diğer kimlikler daha hızlı değişimlere uğramaktadır (Ertem, 2012, s. 193).

ii. Sosyal Kimlik

Kimliklerin toplumlardan ve sosyal olaylardan ayrı adeta uzlete çekilmiş bir gelişim göstermesi beklenmemelidir. Çünkü bu gibi unsurlardan azade olarak geliştiği düşünülen bireysel kimlikler dahi bulunduğu ortamdaki sosyal bir kurum olarak görev ifa eden aile kimliği sayesinde görünür hale gelir (Aslan, 2018, s. 80; Coşkun, 2003, s. 5). Bu nedenle çevre, insana kimliklerin görünür kılındığı bir alan sunmaktadır. Parçası haline geldiği toplumun değer yargılarını ve normlarını içselleştiren birey sosyal kimlik edinmede belirli bir mesafeyi bu şekilde kat etmiş olur (Er, 2014, s. 4292). Toplumsal çevreden edindiği belli kazanımlarla birey, sosyal kimliğini geliştirir ve cinsiyet, ırk, din, aile, çevre, grup ve kültür gibi kimlik görüntülerinin temelinde sosyal çevreyi bir kaynak noktası olarak kullanır. Belli bir sosyal çevre de, en azından aile içerisinde, büyüyen ve gelişen herkesin bir sosyal kimliğe sahip olduğu bilinir (Taylor ve Spencer, 2004, s. 1). Kişi, 'Ben kimim?' sorusuyla bireysel kimliğini geliştirirken, ötekiler içerisinde ise 'Ben kim değilim?' sorusuyla birlikte sosyal kimliğini oluşturur ve geliştirir. Bundan dolayı sosyal kimlik, bireyin çevresinin edindirdiği bir kimlik türüdür. Sosyal kimlikler içerisinde 'etnik, dini ve ulusal' gibi kimlik türleri bulunmaktadır (Erdem, 2015, s. 41).

iii. Kolektif Kimlik

Çevrenin etkisi ile oluşan kimliklerden bir tanesi de kolektif kimliktir. Birey sosyal çevrenin etkisiyle gelişirken grupların baskısı ve yönlendirmesiyle de kolektif bir kimlik geliştirir. Grup kimliklerini bireysel kimliği gibi taşıyan birey, değişken durumlar ve olaylar karşısında grup bilinciyle birlikte aynı tepkileri vererek aynı davranışları ortaya koyar. Bu bilinç doğrultusunda bireyde aidiyet oluşurken, grubun ortak değer ve normlarını da bir anlamda benimsemiş olur. Oluşacak bu kolektif bilinç, kolektif bir hafızanın da birey üzerinde taşınmasını sağlayacaktır (Bilgin, 2009, s. 176). Ayrıca grubun bireyleri arasında benzerlikler oluşurken gruba mensup olmayanlar da onun sınır çizgileri dışarısında kalacaktır (Brubaker ve Cooper, 2000, s. 10).

Kolektif kimlikler, bireysel kimlikleri içerisinde barındırarak grup kimliğini öne çıkarsa da grup içerisinde bireysel kimliklerden bazıları daha ön

planda olabilir. Mercer, (1995) kolektif kimlik içerisinde grupların bir üst kolektif kimlikte buluşabildiğinde, AB gibi devletlerin oluşturduğu grupta sadece bir devletin kimliğinin diğerlerinin üzerinde bir grup kimliği gibi taşınabileceğini anlatır. Ayrıca öteki gruplara karşı 'biz' olma mefhumunu grup bireylerinin yansıtabildiği kadar grup kimliğinin de güçlü olacağını ve öteki gruplarla iletişimini de artıracığını belirtir (ss. 249-250). Bunun yanında birey, üyesi bulunduğu grubun değerlerini tam olarak özümsemeyen veya grubun çıkarları ile bireysel kimlikler uyuşmazsa bu durumda değerleri tekrar yorumlamak ya da o değerleri veya normları değiştirmek zorunda kalabilecektir. Bunlar olmaz ise bu sefer birey, grubu terk edebilme durumunda kalabilecektir (Tajfel, 1981, s. 256).

iv. Etnik Kimlik

Fransızca '*ethnique*' kelimesinden gelen etnik kavramı daha çok kavimle ilgili, budunsal ve kavmi anlamlarına gelmektedir (TDK, 2020). Marshall, (1999) bu kavram için toplum içerisinde kendilerini farklı tutan, özgün ve kültürel davranışlara sahip olarak kendilerini gören veya görülen insan gruplarını anlattığını belirtirken 'ırk' teriminin de muadili olarak kullanıldığını belirtir (s. 215). 'Etnisite' kavramı ile 'ırk' terimi arasında da farkların bulunduğunu belirtmek gerekir. Çünkü ırk denildiğinde biyolojik kuşaklar silsilesi ifade edilirken, etnisite ile bir tarih, kültür, yaşayış ve değerler sisteminin düzenli bir süreci anlatılır. Buna göre etnik, çoğu zaman hem ırkı hem de bir köken kültürünü hatırlatacak bir yapıda bulunur (Phinney, 1996, s. 919).

Smith (1994) etnik bir grubun; ortak bir ismi, soyu, tarihi geçmişi, aidiyet ve dayanışma duygusunu kendisinde barındırması gerektiğini anlatır (s. 42). Bu kimliğe sahip etnik grupların ortaya çıkmasını sağlayacak olan ise aslında içselleştirilmiş bir farklılık duygusudur. Bu duygu ancak diğer grup ve bireylerin farkına vardıkça daha da bilinçli hale gelmeye başlayacak ve grup, ötekilerle kendisi arasındaki sosyal mesafeyi de bu şekilde açacaktır (Birkök, 1994, s. 119). Böylece etnik kavramı, taşıdığı değer yargıları, tarihi, kültürü, dili de içeren bir kapsayıcılıkla kolektif bir bütünlüğe kavuşacaktır. Buna göre bunlardan herhangi birisinin ortaya çıkaracağı değişim, etnik kimliği de etkileyecektir (Horowitz, 1985, s. 41).

v. Dini Kimlik

Ortaya çıktığı coğrafyanın sosyokültürel temelleri üzerinde olgunlaşan dinler, fertlerine kolektif bir kimlik de kazandırmaktadır (Güvenç, 1997, s. 2). Bu kimlik, üyelerine diğer dinsel gruplardan farklılıklarını 'biz' ve 'öteki' gibi kavramlar üzerinden içselleştirerek psiko-sosyal bir kimlik alanı yaratır (Yapıcı, 2009, ss. 52-53). Bundan dolayı bireyin ortaya koyacağı davranışlarından aile düzenine kadar birçok alanda etkili olmakta olan inanç sistemleri kimliklerden bağımsız düşünülemez. Çünkü toplumun temelini oluşturmakla kalmayan dinler aynı zamanda insanın diğer kimliklerine de şekil verecek bir

potansiyele sahiptir. Bu nedenele dinin taşıdığı değer yargıları ve kurallar bütünü, insanın kimliğine etki ederek onun gelişmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda bireyde de bu dini değer ve yargılara aidiyet hissederek kimliğini dışarıya karşı bir tanıtmaya isteği gelişmektedir (Coşkun, 2003, s. 7).

Din, bireye ifade etmekte zorlandığı olaylara karşı psikolojik bir güven verirken, sosyolojik olarak da bireyin etrafını anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır (Mardin, 1983, s. 155). Bu nedenle Beit-Hallahmi, (1986) acılardan ve sıkıntılardan bireyin kurtulması için dinin, üstün bir grup kimliği oluşturduğunu belirtir. Birey o zaman yaşadığı olaylara karşı anlam verme imkânını geliştirerek benlik saygısını da artıracaklarını ifade eder (s. 14). Aşkın gerçekliği ortaya çıkaran din, bireyin kişilik yapısını etkileyen, onun geçmiş ve geleceğe dair düşünce ve planları üzerinde doğrudan etkisi olan bir kurumdur. Dolayısıyla din, kişinin bireysel ve sosyal alanlarda yaşamına yön vermesine yardımcı olurken, olaylara hangi pencereden bakması gerektiğini de öğretir (Vermeer ve Van der Ven, 2006, s. 178).

Bireysel ve sosyal anlamda kimliği oluşturma işlevine sahip olduğu söylenen din için (Aktı, 2008, s. 64) kimliğe yaşam boyu müdahalesi olan ve kişiliğin de bir parçası gibi hareket eden başka bir etkenin olmadığı dahi söylenebilir. Çünkü din, aşkın bir yönü ortaya koyarken bireye grup üyeliği kazandırmakta ve güvenli bir liman olma özelliği altında psiko-sosyal olarak bireyin kimliklerinin oluşumuna da yardım etmektedir (Gashi, 2016, s. 207). Çünkü dinler, ortak bir gelenek üzerinden gelecek metafiziksel ve etik inanç kaynaklı olarak kişileri etkilemektedir (Moulin, 2013, s. 4). Bu nedenle Seul, (1999) tanrıya bağlılıkla aşkın bir karakter taşıyan dini kimlik için bireyin sahip olabileceği en iyi kimlik türü olarak ifade ederek, bireyin ondan ayrılmasının zor olacağını söyler (ss. 158, 559).

vi. Ailevi Kimlik

Ortak bir amacı olan bireylerden oluşan aile, kimlik gibi önemli değerlerin de ilk olarak kazanıldığı toplumsal bir kurumdur. Bunun yanında bireylerin sosyal çevreye entegrasyonu için de çalışan sosyal bir birimdir. Mesela göç etmenin önem kazandığı toplumlarda bireyi göçte teşvik etme ve onu bazı sosyal kalıplara sokarak yeni toplumlardaki rollerine hazırlayan bir uyum aracı olarak çalışır (Wu, 2003, s. 1133). Buna göre aile, bireyi sosyal yaşama hazırlayan ve ona yön verecek bilgi ve davranış biçimlerinin aktarıldığı adeta bir kimlik bileşenidir. Bu yüzden de Parsons, (1955) aile içerisinde üyelerin sosyalliği kazanması gerektiğini ancak kimliklerin bu şekilde yerleşebileceğini ve böylece aile kurumunun kimlik üreten birer fabrika olarak çalışacağını söyler (s. 16).

Aileler ve kimlikler insanlık tarihi kadar eski kavramlardır. Çünkü birey doğduğunda kimliklerin olduğu bir aile ortamında gelişmektedir. Bu gelişim içerisinde ise birey ailenin ve üyelerinin davranış modellerini ve tutum-

larını kazanarak aile kimliğinin de farkına varmaktadır. Dolayısıyla aile, oluşturduğu ortak hafıza ile beraber birer kolektif bilinç ortaya koyarak onun hem taşıyıcısı hem de pratikte uygulayıcısıdır (Erkonan, 2014, ss. 28–29; Tural, 1991, ss. 11–12). Grupların kimliğini ifade eden kolektif kimlikler içerisinde kimliklerin taşıyıcısı olan bireylerden oluşan bir grubu ifade etmektedir. Bu nedenle Poole, (2005) aileyi oluşturan bireylerin bir kimliği olduğu gibi ailelerin de kimlikleri olduğunu, bireyin de bunların taşıyıcısı olduğunu anlatır (s. 117). Bu nedenle Burges (1926) ise ailenin, birey gibi hareket ederek kimlik kazanacağını ve bireylerin yaşantılarında güçlü bir şekilde var olacağı için de 'süper kişilik' olarak tanımlanabileceğini ifade eder (s. 5).

Almanya'daki Türk Ailelerinde Kimlik

Bu kısımda, saha araştırmasından elde edilen veriler üzerinden fenomenolojik teknikle ulaşılan temalara yer verilecektir.

Türk Ailelerinde Kimlikler

i. Öncelenen Kimlik

Diyasporada yaşayan topluluklar, farklı toplumlar ve kimlikler içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Azınlık grubun değerlerini ve kimliklerini koruması, hâkim toplumun da onları kabullenmesi, kültürel uyum için gereklidir. Bundan dolayı azınlık gruplarda, bireysel, kolektif, sosyal, etnik, dinî, ailevi, diyasporik ve ulus aşırı gibi farklı kimlikler yaşantılarında gözlemlenebilmektedir. Bu şekilde bireyler günlük yaşantılarında farklı kimliklerini ön plana çıkarmak zorunda kalmaktadır. Almanya'daki Türklerin kimliklerden hangilerini öncelikledikleri ve kandilerini nasıl tanımladıkları bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Almanya'daki Türklerin vatandaşlık tercihlerinde bazı değişiklikler olsa dahi genelde 'Türk-Müslüman' olarak kendilerini tanımladıkları ve etnik ya da dini kimliği ön planda tutmakta oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra ilk olarak etnik kimliği önceleyenlerde bulunmaktadır. Fakat, Türk kimliğinin daha fazla tercih edilmesinin altında yatan en büyük sebep, etnik kimliğin içerisinde dini kimliği de barındırıyor olmasıdır (ikinci kuşak K49).

Kendilerini ilk önce dini kimlikle tanımlayan sonradan ortaya çıkan diğer kimliklerden –Alman, Avrupalı, Almancı gibi türeli kimliklerden- uzak olarak kendilerini tanımlamaktadırlar (ikinci kuşak K52, üçüncü kuşak K18). Dolayısıyla, Türk veya Müslüman kimliği ile kendini tanımlayan fakat Avrupa kimliğine yakın görmeyen katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Üçüncü kuşaktan bay K26, bunu şu şekilde teyit etmiştir: "Müslüman'ım demem, burada büyüdüm falan demem. Hayatım burada geçti tabii ama Avrupalı-Türk falan demem." Avrupalı kimliğini kullanmama sebebini hâkim kültürün, etnik ve dinî kimliğine uymamasını gösteren ikinci kuşaktan bay K56 bu durumu şu şekilde açıklar: "Almanlar, sistemi kendi sistemine göre kurmuş. Bize uymayan kabullenilemeyecek şeylere uymayı istiyor. Fıtratıma ters

bu yüzden maneviyatıma bunları sindiremiyorum. Hakikaten bu yüzden kendimi Türk-Müslüman olarak görüyorum”.

Türklerin Avrupalı kimliklerinin Almanya’da değil de daha çok Türkiye’de ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların çok büyük çoğunluğu bu düşüncededir. Onlardan üçüncü kuşaktan bay K51, bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Belli oluyo yani. İşte komşular olsun Türkiye’dekiler tanyo seni. Gittiğin zaman söylüyorlar. En basit örneğini söyleyim: ‘Almanlar geldi’ diyorlar. Beni rahatsız ediyolar. Ben kendimi Türk-Müslüman olarak hissediyorum ama Türkiye’ye gittiğimde ‘Avrupalı Türk’ olduğumu hissettiriyorlar”.

Almanya’nın yaşantısına kendilerini adapte eden ve kendilerini Avrupalı-Türk-Müslüman olarak gören katılımcı aileler de bulunmaktadır. Bundan dolayı kimliklerini aktarırken “Burada doğdum.” cümlesini kimliğiyle birlikte söyleme mecburiyetinde hissetmekte olduklarını ifade eden hem ikinci hem de üçüncü kuşaktan Türkler olmuştur. İkinci kuşaktan bay K37 kimliğinin arkasından bu cümleyi kattığını şu şekilde ifade etmektedir: “Türküm, Alman pasaportum var ve burada doğdum.’ diyorum. Zaten konuşmamdan anlıyorlar. Fizikim de Türk’e çok benzemediğini söylerler zaten. Avrupalı, Türk-Müslüman hissediyorum. Çünkü burada doğdum, büyüdüm.” Hatta etnik ve dini kimliklerini kabul etmekle beraber günlük hayata kendilerini ikamet ettikleri bölge veya şehrin ismi ile tanıtan az da olsa Türk bulunmaktadır. Onlardan ikinci kuşaktan bayan K19, ‘kimsiniz?’ sorusuna şu şekilde cevap verdiğini anlatır: “Türküm ama burada büyüdüm, diyorum.” Bunun yanında Avrupalı kimliğini daha fazla önceleyen ve bu nedenle de Türkiye’deki Türklerden kendilerini farklı hissettiklerini anlatanlarda olmuştur. Nitekim üçüncü kuşaktan bay K23, kendisini ‘Alman’ hissetmediğini bununla birlikte Türkiye’deki Türklerden de farklı olduklarını şu şekilde açıklamaktadır: “Türk’üm ama Almanya’da yaşayan bir Türk’üm’ yani. Türkiye’de yaşayan bir Türk değilim. Onu fark ettim. ‘Neden?’ Çünkü karakter olarak ordaki Türklerden farklılıklarımız olduğunu gördüm. Yani ‘Avrupalı-Türk’üz. Almanya’da yaşayan... yani Türkiye’dekilerden kültür, bakış açısı, çalışma gibi çok farklılıklar var. Her şeyimiz değişik. Bana sorarsan ‘Alman mısın? Türk mü? Evet, Türk’üm’ derim. Burada ‘Türk’üm, dedikten sonra burada doğdum’ diye söylüyoruz.”

Bu çalışmaya göre ulus aşırı olarak ‘Avrupalı-Türk’ kimliği ile kendilerini tanımlayanlar olsa da hem etnik hem de dini kimlik çoğunlukla kullanılmaktadır. Bunun yanında etnik kimliğin daha çok ön planda tutulduğu da ayrıca belirtilmelidir. Bu durum tireli kimliğin daha fazla kullanıldığının belirlendiği çalışmalara göre farklılık arz etmektedir (Çil ve Küçükcan, 2011, s. 39; Kaya ve Kentel, 2005, s. 70). Etnik kimliğin daha fazla öncelenmesi ise Türkler üzerine yapılan bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Akıncı, 2014, s. 50; Göker, 2013, ss. 331–332). Daha önce de belirtildiği gibi etnik ve dini kimliğin, birbirinin tamamlayıcısı olduğu bu çalışmada görülmektedir. Buna

benzer bulguların ise yapılan diğer çalışmalarda da bulunduğu görülmüştür (Aslan, 2018, s. 202; Çelik, 2008, s. 142; Demirkol, 2019, ss. 112–113).

Hissedilen kimlik özelinde düşünüldüğünde Almanya'daki Türkler hem Türk hem de Müslüman olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Buna göre diğer çalışmalarda da diasporadaki Türkler'in, dini kimlikleri ile özdeşleştikleri görülmektedir (Akıncı, 2014, s. 50; Ayten, 2012, s. 115; Demirkol, 2019, s. 111; A. Korkmaz, 2010, s. 347; Solaktaş, 2020, s. 28,49; Yıldız, 2009, s. 79).

Bunların dışında kendisini tanıtırken ailevi veya bölgesel kimliklerini kullanan, etnik ve dini kimliklerini ise çok fazla öne sürmeyen az da olsa Türklerin var olduğu tespit edilmiştir. Almanya doğumlu olan her iki kuşaktan Türkler, ailelerinden aldığı kültürel deneyimin yanında küçük yaşlardan itibaren Almanlarla birlikte büyüme gibi faktörler sayesinde iki taraflı bir kültür sentezi yaratmışlardır. Bu nedenle Avrupa kimliğini daha fazla önceleyenlerin iki taraflı aidiyetliklerinin güçlü olduğu söylenebilir. Çünkü onlar Türk kimliğini unutmazken Alman kültürüne de kolaylıkla uyum sağlamışlardır. Türkler üzerine yapılmış bazı çalışmalarla bu sonuçlar paralellik göstermektedir (Aslan, 2018, s. 209; Göker, 2013, s. 332; Güllü, 2003, s. 186; Solaktaş, 2020, s. 48; Yurdakul ve Çaha, 2018, ss. 158–159). Yerli topluma ayak uydurmak isteyen bireyler, kabul görmediklerinde 'Avrupa kimliği' gibi bir bağ ile oraya tutunmaya devam etmektedirler. Bu da yapılan diğer çalışmalar ile benzerlik olduğunu göstermektedir (Ogan, 2015, s. 102).

ii. Akışkan Kimlik

İnsanlar gibi kimlikler de çağlar boyunca bir değişime ve dönüşüme uğramıştır. Toplumsal yapının değişimi yanında savaşlar, göçler ve kendilerine sunulan yeni hayat düzenleri sebebiyle farklı kimliklerle karşılaşan insanlar, yeni kimliklerle tanışmıştır. Bu durum, kimliklerin daha akışkan hale gelmesini sağlamıştır. Özellikle son dönemde artan yurttaşlık veya vatandaşlık gibi kavramlar, kimliklerin daha da ayrışmasına sebep olmuştur. Bu durum ise ancak etnik ve tarihi farklılıklara karşı oluşan ilginin bir sonucu olabilir (Akyıldız, 2018, s. 15). Almanya'daki Türkler, hâkim kültüre uyum, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi gibi etkenler sebebiyle zaman, mekân, durum ve şahıslara göre etnik, dini, ulusaşırı ve diasporik kimliklerini kullanmaktadırlar. Resmi mekân ve durumlarda Avrupa veya Alman kimliğini ön plana çıkaran Türkler olsa da günlük hayatta hem dini hem de etnik kimlikler yansıtılmaktadır.

Kimlik tercihlerindeki akışkanlığın artmasındaki sebeplerden biri dış görünüşün karşı tarafta yarattığı algılanış biçimidir. Bu yüzden etnik ve dini kimlikleri yansıtan kıyafet ve birtakım sembollerini kullanmak kimliklerin akışkanlığını artırmaktadır. Üçüncü kuşaktan bay K10, kimlik tanımının kişilere ve durumlara göre değişebileceğini şu şekilde ifade etmektedir: "Duruma göre değişiyor. Soruyu soran kişiye göre değişir. Tabii iş yerinde gıcıklığına

soru sorabiliyor, ben de ona uygun cevap veriyorum.” Bunun yanında dini bir kıyafet olan başörtüsünün kimliğin tanımlanmasında önemli bir sembol olarak kullandığı görülen aynı kuşaktan bayan K21 Avrupâi kimliklerini açıklama gereği hissettiklerini şu şekilde belirtmiştir: “Türk derim. Bazen sorunca ‘Burada doğdum’ diyorum. Kapalı olduğumdan soruyorlar.” Türkler içerisinde az da olsa sonradan edinilen kimliklerin özümsemiş olduğu görülmektedir. Nitekim ikinci kuşaktan bay K49 resmi yerlerde “Alman” kimliğini, gayri resmi yerlerde ise diğer kimliklerini yansıttığını şu şekilde açıklamaktadır: “Pasaport Alman, kendim Türk’üm. Genelde resmi yerlerde ‘Alman’ım, diyorum. Kendimi orda ‘Alman’ olarak görüyorum, dışarıda ‘Müslüman’ görüyorum.”

Tercih edilen kimlik, özümsemiş kimlik ve yansıtılan kimlik olarak kimliklerin akışkanlığı katılımcıların ifadelerinde görülmektedir. Türklerin kimliklerini bu şekilde sunduğuna dair sonuçlar, Türkler üzerine yurt dışında yapılan diğer çalışmalarla da örtüşmektedir (Yazgan, 2010, s. 147). Günlük hayatta Türklerin çoklu kimlik tercihleri bulunmaktadır. Yapılan diğer çalışmalarda da bu duruma benzer sonuçların olduğu görülmüştür (Aslan, 2018, ss. 207–208; Kaya ve Kentel, 2005, s. 72; Yazgan, 2010, s. 150).

Türkler, Almanya’da kimliklerini yer, zaman, mekân ve kişilere göre yansıtabilmektedirler. Hâkim kimliklerin olduğu bir yerde bulunmanın veya ötekileştirilmenin verdiği duyguyla kimliklerin akışkanlık kazandığı görülmektedir. Bu nedenle her iki kuşaktan bireyler, Türk, Müslüman, Avrupalı, Alman, Almanca, yabancı gibi farklı kimlikleri hayatın içerisinde kullanmaktadır. Kimliklerin akışkanlığının bu şekilde artmasının bir sebebi olarak yabancı olarak bulunan toplum içerisinde ötekileşmemek olduğu görülmektedir.

iii. Bölünmüş Kimlik

Bireylerin kimlik edinme süreçlerinde farklı kimlikleri benimseme veya reddetmede ötekiyle olan ilişki belirleyici olabilmektedir (Şimşek, 2002, ss. 33–34). Göç hareketleri öteki ve diğerini ortaya çıkarırken bölünmüş ya da parçalanmış kimlikler gibi çok yönlü kimlikleri de meydana getirecektir (Abadan-Unat, 2017, s. 11). Bu sefer baskın kültür içerisinde bulunan bireyler bir kimlik havuzunda kendilerini bulurken aynı zamanda kimlik karmaşası da yaşamaktadır (Perşembe, 2009, s. 245). Bölünmüş kimlikli bir yaşam sürmek zorunda kalan bireyler de aitlik hissettiği kimlikleri korumak zorunda kalacaktır. Çünkü kimliklerin aidiyet bağlarıyla ilişkili olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Böylece aitliğin daha fazla olduğu taraf bireyin kimlik tercihlerini yönlendirecektir.

Almanya’daki Türkler, ulus aşırı kimlikleri kabul etmeyenler de dâhil olmak üzere Türkiye’deki Türklerden farklılıklarını ortaya koydukları ve bu farklılıkları da kabul ettikleri görülmüştür. Böylece Türkler, ‘Almanca’ ve ‘yabancı’ söylemi içerisinde çift yönlü bir hayatı yaşamakta ve aitlik anlamında da parçalı bir kimliğe sahip oldukları görülmektedir. Bunu ikinci kuşaktan

bayan K53, şu şekilde açıklamaktadır: “Biz ‘Almancı’ ve ‘yabancı’ olarak Almanya’daki Türkler, parçalanmış birisiyiz. Yani biz burada hani hep ‘Türkiye için hayalimizi kurarak yaşıyoruz.’ Biz ‘Almancılar’ olarak Türkiye’de Türkiye’yi hayal ediyoruz, Almanya’da da... İşte anladımız... Yani “bölünmüş bir kişiliğimiz” var. Ne orda yüzde yüz kabul edilebiliyoruz. Ne burada kabul edilebiliyoruz. “İki tarafta parçalanmış bir kimliğimiz var bizim.” Çift yönlü bu kimlik tanımlamaları Avrupa’daki Türklerin kendilerinin ‘Avrupalı’ görülmedikleri ve Türkiye’deki Türklerin de kendilerini ‘Türk’ olarak görmedikleri gerçeğinin bir yansımasıdır. Bu nedenle de yaşamları, yiyecekleri, giysileri, kullandıkları semboller ve dil gibi birçok yönden farklı olduklarını düşünmektedirler. Bu algının ise daha çok Türkiye’de kendilerine hissettirildiği görülmektedir. Nitekim ikinci kuşaktan bayan K15, Türkiye’dekilerin kendilerini, değerlerini kaybetmiş ve kimliklerini yitirmiş biri olarak gördüklerini şu şekilde anlatmıştır: “Türkiye’de yabancı gözülle bakılıyor. Eski arkadaşın olarak bilmiyor. Şöyle üstten aşağı bir süzerler. Hatta eşime falan Türkiye’deki Türkler, ciddi ciddi ‘Cumaya gider misin?’ veya ‘Kur’an okuyo musun?’ gibi acayip sorular sorarlardı.” Dolayısıyla bu farklılıkların hem Almanya’da hem Türkiye’de olması, arada kalmış bir kimlik tanımlamasını gerekli kılmaktadır. Üçüncü kuşaktan bay K17, ‘Almancı’ ve ‘yabancı’ söylemlerinin olmadığı bir yerde yaşamayı dahi düşündüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “Türkiye’de Almancısız. Burda yabancıyız. ‘Başka yere gidecem oraya yerleşcem, ‘Türk’ ya da ‘Almancı’ olduğumu söylemeden yaşıcam,’ diyom bazen.”

Diyaspora içerisinde yaşayan Türklerin, Almancı ve yabancı söyleminden olumsuz etkilendiği, kimliklerini de bu yüzden bölünmüş olarak gördükleri ve Almanya’daki yabancılık kadar Türkiye’de de yabancılığı hissettikleri anlaşılmaktadır. Türkler üzerine yapılmış diğer diaspora çalışmalarında da bu söylemin onlar için bir olumsuzluk çağrıştırdığı bilinmektedir (Başkurt, 2009, s. 84; Çağlar, 1995, s. 316,322; Ceceli, 2012, s. 133; Gökalp, 2017, s. 1488; Kaya, 2000, ss. 134–135). Ulusaşırı kimliklerini çok kullanmayan Türklerin, daha çok Türkiye’ye ziyarete gittiklerinde ‘Almancı’ veya ‘Avrupalı’ kimliklerinin kendilerine hissettirildiği görülmektedir ki bu sonuca paralel sonuçlara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Aslan, 2018, s. 126). Bundan dolayı, Türkler, çift taraflı bir tanınırlığa sahip olabilmek için, Türkiye’de Almancı; Almanya’da da yabancı olarak bilinmek yerine, iki tarafta da olduğu gibi kabul lenilmek amacındadırlar.

in. Ötekileştirilen Kimlik

Ötekinin bulunduğu toplumlarda, farklı değer ve yargıları taşıyan kimliklerin birbiriyle iletişimi ön plana çıkmaktadır (Perşembe, 2009, s. 236). Çünkü her kimlik bulunduğu toplumla ilişkisi olduğu kadar ötekiyle birlikte kendini geliştirmektedir (Erdoğan, 2015, s. 41). Kimlikler için önem kazanan tanımlanma ise ancak karşı tarafa çağrıştırdığı bağlamlara göre olacaktır (Lewellen, 2002, s. 92). Almanya’da bulunan Türkler, özellikle dini kimlik üzerinden

ötekileşmeyle hayatın içerisinde karşılaşmaktadırlar. Dini kimliğin öğrenilmek istendiği veya dini yaşantının ne düzeyde olduğuyla ilgili kendilerine birçok soru sorulduğunu belirten Türkler, bunun ayrımcılık amaçlı olduğunu belirtmişlerdir (üçüncü kuşak K39).

11 Eylül 2001 olayları sonrası Türkler, Müslümanlara bakışın değiştiğini ve son yıllarda artan İslamofobinin etkisiyle de olayların genelleştirilmesi nedeniyle dini kimliklerinin ötekileştirildiğini düşünmektedirler. Nitekim ikinci kuşaktan bayan K44, dini kimlikle yaşamın zorluğundan bahsederek terörist algısının genelleştirildiğini ve bu nedenle Almanların etnik kimliği, dini kimliğe göre daha çok kabullenebileceklerini şu şekilde aktarmaktadır: “Müslüman olarak yaşamak daha zor yani. Türk deyince bir şey yok ama ‘Müslüman’ım deyince ‘kötülük yapan terörist’ gibi bakıyolar. ‘Türk’üm” deyince ‘Müslüman mısın?’ diye sorarlar. Onlar sanıyo ki ‘Türk’ olunca kabullenebiliriz gibi idare eder hani ama, ‘Müslüman olunca daha faklı bakıyolar yani.’”

Etnik kimliğin de ötekileştirildiğini düşünenler azımsanmayacak derecede bulunmaktadır. Nitekim üçüncü kuşaktan bay K23 de, etnik kimliğin daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını şu şekilde anlatmıştır: “Almanya’da zor yani yabancı olmak. Ama başka ülkeye gidersin, Türk olsan orda sevilirsin belki. Türklükten dolayı çok ayrımcılık ve ırkçılık ile karşılaşıyosun.”

Öteki kavramına bütün yabancıların sığdırıldığını ve öteki olmak için farklı kimliklere gerek olmadığını düşünenler de bulunmaktadır. Onlardan ikinci kuşaktan bay K31, bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Yabancı’ olarak burada yaşamak zor. Hangi kimlikle olursa olsun.” Bu yüzden de Almanya’da ‘Alman kimliği’ dışında her türlü kimlikle yaşamının zor olduğunu anlatan üçüncü kuşaktan bayan K39, ötekileştirilmenin kimlikler üzerindeki etkilerini şu şekilde gözler önüne sermektedir: “Almanya’da ‘Alman kimliği’ ile daha rahat olursunuz, kabul görmüyorsun yani.” Bu noktada belirtmeli ki azda olsa farklı kimliklerle Almanya’da yaşamın zor olmadığını ve özgürce kimliklerini yansıttıklarını anlatan Türkler de bulunmaktadır. Bu düşüncede olanların ise herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmadığı gözlemlenmiştir. Nitekim K49, bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bence bir zorluk yok; ikisi ile de yok. Düzenli işin olduktan sonra kimse ibadetine, Türkçe konuşmana, toplantına, camiye gitmene karışmıyo. Negatif bi şey yaşamadım. En geneli ‘Pis Türk!’ demeleri, bu da en kötüsü. Yüzüme karşı bunu duymadım da.”

Türklerin, dini kimlik üzerinden fazlaca ötekileşmeye maruz kaldıkları görülmüştür. Bu durum, dini yaşamın hayata yansıtılmasında daha çok olmak üzere yaşamın çok farklı safhalarında ortaya çıkmaktadır. Bu gibi dinsel ötekileşmenin varlığına dair bulgular, yurtdışında yaşayan Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalarda da bulunmaktadır (Arıcan ve Bulut, 2020, ss. 73–74; Gökmen, 2010, s. 59). Ayrıca Almanya’da Türklerin etnik kimliğinden önce özellikle Müslüman olarak algılanması çift taraflı bir ötekileşme içerisinde bulduklarını göstermektedir. Bu duruma dair bulguların da yurt dışındaki

Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalarda da ortaya çıkmıştır (Gökmen, 2010, s. 61).

v. Ailevi Kimlik

Ailenin taşıdığı değerler, bireyler tarafından diğer kuşaklara aktarılması suretiyle devam eder. Bu değerlerle birlikte gelecek nesillere aktarılan bir de aile kimliği vardır. Bu kimlik, aile üyelerinin diğer kimliklerini özellikle de bireysel kimliklerini şekillendirmekte olduğu bilinmektedir (Aliyev, 2019, s. 61; Aslan, 2018, s. 80). Birey, bazı değerleri aile içerisinde almasının yanında özellikle dayanışma duygusu olan 'biz' kavramını öğrenirken dış dünyayı da ailesiyle birlikte tanır ve onun kılavuzluğunda sosyalleşir (Erdoğan, 2015, s. 35). Böylece bireyin toplum içerisinde konumlanabileceği bir alan oluşturan aile kimliği onların toplumsal bir statü veya başka bir kimlik kazanmalarını da sağlayacaktır (Bulut, 2015, s. 192).

Göçmenlerin aile içerisinde edindikleri kazanımlar, hâkim topluma karşı nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğinden öz değerlere nasıl sahip çıkması gerektiğine kadar bireye önemli tecrübeler kazandırır. Kültürel kimliklere sahip çıkılan bir ailede yetişen bireyler ötekine karşı kimliğini savunurken, bundan yoksun olan bir ailede yetişen veya bir aile mefhumu olmayan bireyler ise bir kimlik kargaşası yaşaması muhtemeldir. Çünkü ailevi işlevlerini ve özelliklerini koruyan aileler, hâkim topluma entegre olma gibi sorunsalları aşma ve öz değerlerini korumada üyelerine yardımcı olacak, bu özelliklerini yansıtmayan ve değer aktarımı da yapamayan aileler ise üyelerini daha da çıkmaza itebilecektir (Nuruan ve diğerleri, 2005, s. 10). Bunu doğrular nitelikte ikinci kuşaktan bir katılımcı olan bay K4, Türkiye'ye izne gittiklerinde Almanya'ya özlem duyma sebebinin ailesi olduğunu, özlem duymayanların da ancak ailesinden uzak yaşayanlar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "Elli senemiz burada geçti. İzne gitsek burayı özlüyoruz. Bence burayı özlemeyenler, ailesinden kopuk yaşamı olanlardır."

Asimilasyona karşı ailenin önemine dikkat çeken Türkler, örneklik açısından aile mefhumunun doğru yaşanmadığı bir toplumda ailevi kimliğin korunması gerektiği bilinci içerisinde. Boşanmaların çok kolay gerçekleşmesi ve ailevi değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu bir dönemde yaşamaları sebebiyle de tedirginliklerini ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşaktan bayan K39, evliliğin Almanya'da bir değerinin kalmadığını, aile içerisinde dahi insanların yalnızlaşabileceğini bu yüzden de Türk gençlerinin bundan etkilendiğini belirtmiştir.

Uyum ve kimliği koruma konusunda ailenin varlığı önem arz etmektedir. Nitekim ikinci kuşak katılımcı olan bay K52, ailesinin, Almanca'yı öğrenmesindeki katkısını şu şekilde ifade etmiştir: "Zorluk olarak fazla bi şey yaşamadık. Dilde babam bize çok yardımcı oldu. Her gün bize teşvik için masaya kelimeler yazan kâğıt koyup işe giderdi. Beş mark demir para üzerine koyardı. 'İlk ezberleyen bu parayı alsın' gibicilerden böle yani." Aynı kuşaktan bayan

K53 de ilk kuşağın çocuklarını korumada ve uyum sağlamalarında gerekli hassasyeti göstermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Aile kimliği, üyelerinin toplumsal uyumunu hızlandırabileceği gibi z değerlerin de korunmasına yardımcı olmaktadır. Bay K52 bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Dindar ailenin çocuğu olduğumuz için kumar, iki hiç olmadı. Burda içerden ‘diskoteği’, ‘kumarhaneyi’ hiç görmedim. Ailenin verdiği eğitimden dolayı yani.”

Türklerin, eş seçimi konusunda dikkate aldıkları konular arasında genel anlamda dindarlık, ahlak, aile ve güzellik bulunmaktadır. Özellikle de dindar ve ahlaklı bir eş seçimi yapılmasına dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan, eş seçimi yapılırken ailevi özelliklere de dikkat edilmesini belirten katılımcılar da mevcuttur.

Az da olsa bazı aileler, dış görünüşün de eş seçiminde önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu düşüncede olanların geneli ise dış görünüşün dışındaki özelliklere de dikkat etmişlerdir. Günümüzün en büyük problemlerinden olan tanıştıkları halde evlenemeyen veya evlilikleri çok sürmeyen çiftlerin durumudur. Bu eş seçiminin ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

ocuklarının okul ve cami derslerine yardımcı olan böylelikle eğitim yönünden onları destekleyen aileler de mevcuttur. Aile bilincinin oluşturulduğu ailelerde kimliklerin daha kuvvetli olacağı düşünülmektedir. Kimlik ve kültürel değerlerin ebeveynler tarafından çocuklara verilmesinin önemine işaret edilmektedir.

Ailelerin geleceğe ait değer aktarımlarından birinin çocuğa verilecek isim olduğunun farkında oldukları görülmektedir. Türk kültür ve değerlerinin korunması gerektiğine inanan ve buna dikkat etmeyenlerin kimliklerinin yok olacağını düşünen aileler mevcuttur. Bazı ailelerde geleneksel ailevi isimlerin verildiği görülmekle beraber çoğunluğun etnik ve dini kimliği yansıtacak bir ismi tercih ettiği görülmektedir.

Komşu ve arkadaş ziyaretlerin çok az olduğu veya bireysel ziyaretler olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Akraba ve komşuluk ilişkisi bağlamında ziyaretlerin ilk nesil zamanında daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra sonraki kuşaklarda da akraba ve ailevi ziyaretlerinin iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir.

Dini, etnik ve ailevi isimlerin çocuklara verilme geleneğinin Türk ailelerinde hâlâ devam ettiği görülmektedir. Bu durum, bireylerin akrabalık bilincini canlı tutması yanında bireysel, etnik ve dini kimliğin korunmasına da yardım edeceği düşünülmektedir. Ailenin bu tür fonksiyonlarının alışmamasında ise toplumdaki düzensizliklerin yanında kimlik kayıplarına ve yeni kimlikler edinmelerine yol açacaktır (Korkmaz, 2012, s. 248). Bu nedenle Türkler, genel olarak ailevi kimliklerin korunması gerektiğinin farkındadırlar. ocuk eğitimi, aile içi Türkçe konuşulması, komşu ve akraba ziyaretleri gibi konularda ilk kuşak aileler kadar olmasa da ikinci ve nc kuşak ailelerde de

bu özelliklerin devam ettirildiği görülmektedir. Benzer çalışmalarda bu durum ortaya çıkmıştır (Arıcan ve Bulut, 2020, s. 76; Yeşildağ, 2008, s. 59).

Türk aileler, özellikle kimlik kaybı endişesinden dolayı çocuklarının Alman arkadaş edinmelerini ve onların arasında yetişmesini pek istememektedirler. Bu aileler, kimlik kaybına uğramış bazı Türk ailelerinin çocuklarına örneklik teşkil edebileceği ve ev ile dışarıyı arasındaki dengenin de bu nedenle bozulabileceği konusunda endişelere sahipler (Benzer sonuçlar için bkz: Göker, 2013, s. 50; Kaya, 2003, s. 115). Ailevi bağların zayıflaması ve aile fonksiyonunun da bu yüzden kaybolması Türk ailelerini korkutmaktadır. Bazı çalışmalar ise bu korkuyu doğrular nitelikte sonuçlar vermiştir (Aslan, 2018, s. 210; Demir, 2010, s. 135; Kaya ve Kentel, 2005, ss. 37–38; Yeşildağ, 2008, ss. 54–55).

Dini yaşam noktasında ailenin önemi vurgulanarak evlilik tercihlerinin etnik ve dini kimlikler temel alınarak yapıldığı görülmektedir ki buna benzer sonuçlar diğer çalışmalarda da yer almıştır (Korkmaz, 2010, s. 312). Ailevi kimliğin yanında dini kimliğin de korunmaya çalışılması, diğer kültürler içerisindeki bir anlamda erimeyi ifade eden asimilasyona da engel olabilecektir (Taştan, 1992, s. 232). Özellikle de Türkiye'den evlilik gerçekleştiren ailelerde dini örneğin yanında Türk haber takibinin yapılması, Türk dizi ve filmlerin izlenmesi ve üyeler arasında Türkçe konuşulması gibi özellikler dikkat çekicidir. Ailenin bu tür etkisini ortaya çıkaran bazı çalışmalar bulunmaktadır (Aslan, 2018, s. 209; Çötök, 2010, s. 196).

Türk Ailelerinde Kimliğe Olan Aidiyet

i. Vatandaşlık Tercihleri

Hak ve sorumluluk anlamında bir ülkenin mensubu olmanın resmi göstergesi olan vatandaşlık, toplumsallaşmanın da önemli bir yönüdür. Ülkeden ülkeye değişen farklı kurallar olmakla birlikte yabancıların içerisinde yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını edinme durumları olabilmektedir. Vatandaşlık, ülkenin temel değerlerini benimseme ve içselleştirme için önemli bir entegrasyon aracı olarak kullanıldığı gibi asimilasyon aracı olarak da kullanılabilir (Gordon, 1964, s. 71). Hâlbuki vatandaşlık bağı olmasa da bireyin o ülkenin içerisinde bulunması başlı başına anayasal düzenlemelerle birlikte bireysel hak ve özgürlüklere sahip olması için yeterlidir (Korkut, 2015, s. 8).

Alman anayasasında vatandaşlık kavramı, aidiyet kavramı ile açıklanarak “*staatsangehörigkeit*” (devlete aidiyet) ve “*volksangehörigkeit*” (halka aidiyet) olarak yer alır (Preuss, 2003, s. 38). Dolayısıyla vatandaşlık haklardan yararlanma ve kabullenme adına önemli bir adım olarak görülebilir. Bunun yanında Alman vatandaşı olabilmek için son zamanlarda birtakım kolaylıklar sağlansa da etnik kökenin önemi hâlen devam etmektedir. Nitekim Sovyetlerden gelecek kökeni Alman olan göçmenlere bu konuda büyük kolaylıklar sağlanırken, diğer etnik kökenden olan göçmenlere bu haklar kapalı veya sınırlı tutulmuştur (Brubaker, 1992, s. 84). Bu yüzden Almanya'da yaşayan Türklerin

Türkiye'ye olan aidiyet hislerinin güçlü olmasını bu duruma bağlayanlar dahi bulunmaktadır (Gündoğar, 2012, s. 113). 1991 yılından itibaren vatandaşlığa geçişin kolaylaştırılması (Kızılocak, 2008, s. 58) ve 2000'den itibaren ise yeni doğan çocukların tercihli Alman vatandaşı olması gibi değişikliklerle bu durum biraz daha yumuşatılmıştır (bkz: Kaya ve Kentel, 2005, s. 13,44).

Türkler, Alman vatandaşlığına geçme konusunda olumlu düşünmekle birlikte çifte vatandaşlık vurgusu daha çok ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında Türklerin Almanca bilse de vatandaşlık elde etmede bazı zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Buna mukabil, Doğu Avrupa ve dağılan Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenlere, Almanca bilmedikleri halde, hızlı bir şekilde vatandaşlık verilebilmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu Türk vatandaşı olsa da Alman veya çifte vatandaş olanlar da bulunmaktadır. Üçüncü kuşak katılımcıların 14 tanesi Türk, 10 tanesi Alman ve 4 tanesi çifte vatandaş; üçüncü kuşak katılımcılardan ise 18 tanesi Türk, 9 tanesi Alman ve bir tanesi de çifte vatandaştır. Bu nedenle iki kuşak arasında vatandaşlık konusunda çok farkın olmadığı görülüyor. Katılımcı ailelerin de çok büyük çoğunlukta hem Alman hem Türk vatandaşı bireylerin olduğu belirtilmelidir. Kendileri Türk vatandaşı da olsa çocuklarından Alman veya çift vatandaşlığı olanlar mutlaka bulunmaktadır. Katılımcılardan 32 tane Türk vatandaşı, 19 tane Alman vatandaşı ve 5 tane de çifte vatandaş bulunmaktadır. İkinci kuşaktan çoğunluk Türk vatandaşı, üçüncü kuşaktan ise çoğunluk Alman vatandaşıdır. 42 aileden aile üyeleriyle beraber Alman, Türk veya çift olarak bunlardan sadece birine sahip 10 aile bulunmaktadır. Bunların içerisinde aile üyelerinin hepsinin Türk vatandaşı olduğu sadece 4 aile bulunmaktadır. Ancak bu 4 aileden de 2 ailenin çocuklarının olmadığını da belirtilmesi gerekiyor. Ayrıca 5 ailenin üyeleriyle birlikte sadece Alman, 1 ailenin ise çifte vatandaşlığa sahip olduğu belirtilmelidir.

Konsolosluk işlemleri, askerlik gibi birtakım kolaylıklar elde edilmesi için Alman vatandaşlığına geçildiği anlaşılmaktadır. Katılımcılardan üçüncü kuşaktan bay K51, Alman vatandaşı olduğunu ve çocuğunun da Alman vatandaşlığına geçeceğini şu şekilde ifade etmiştir: "Alman vatandaşım... Mesela en basit örneği; bi işe başvursan kâğıt istiyolar. Ama 'Alman' olunca işler daha kolay oluyor. Bütün işlerin halloluyo... Çifte vatandaşlık olarak geçebilirim hakkım var ama istemiyorum. Askerlik falan var; bedelli yapmam gerekiyor, o yüzden. Bir kızım var, çifte vatandaş. Benim bildiğim ömür boyu çift kalabiliyor. Tek bi taraf seçilmek zorunda kalsaydı büyük ihtimal 'Alman' olurdu."

Bazı haklardan yararlanmak için çifte vatandaş olduklarını belirten ikinci kuşaktan bayan K3 bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Hepimiz çifte vatandaşız. Kolaylık ve sosyal imkânlardan dolayı. Vize ve bazı sıkıntılar yaşamamızın diye. Rahat yaşam için çifte vatandaşlığa geçtik. İngiltere gezisine gideceği zaman çocukların önünü kesmesinler anlamında çifte vatandaş yaptık."

Üçüncü kuşak ve sonrasının vatandaşlık tercihlerinin genel olarak Alman vatandaşlığı olacağı düşünülmektedir. İkinci kuşak katılımcı bay K33, bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Şöyle söyleyim; pasaport Alman olsa bile biz Türk’üz herkes biliyor. Ama ilerisi için hani meslek eğitimi, polis gibi, memur olmak için buranın vatandaşı olman lazım. Bunları anlatırız. Onlar karar verirler herhâlde ‘Alman’ olurlar.”

Alman vatandaşı olmayan ve buna karşı çıkan aileler, bunun sebebini; Türk kimliğine olan aidiyetlik, bazı değerlerin kaybedileceği endişesinin yanında Alman vatandaşlığının da kendilerine olumlu olacak bir yönünün bulunmamasına bağlamaktadır. İkinci kuşaktan bayan K44, çocuklarının gelecekte vatandaşlık tercihlerinde bulunacaklarını belirtirken onların birtakım değerleri kaybedeceği endişesiyle Alman vatandaşlığına geçmelerine olumlu bakmadıklarını şu şekilde ifade etmektedir: “Türk’üm, eşim de Türk. Çocuklar ‘Alman’, ‘çifte’ aslında. Bana kalırsa ‘Türk’ olsun derim. Çünkü Alman olunca, ne bilim, sanki başka olacakmış, bir şeyleri kaybedecekmiş gibi geliyor.” Bu düşüncelerin zıddı olarak farklı bir vatandaşlığa geçmenin etnik veya dini kimliklerinden vazgeçme anlamı taşımadığını belirten katılımcılardan biri olan ikinci kuşaktan bay K45, çocuklarının bazısının Alman vatandaşlığına geçtiğini ve bazılarının ise ileride geçeceğini anlatırken bunu gerçekleştirmenin kimliklerini bırakmak anlamında olmadığını şu şekilde vurgulamaktadır: “Çocukların hepsi ‘çifte vatandaş’ seçecekler. Ortanca ‘Alman’ oldu. Diğerleri de ‘Alman’ olurlar. Konsolosluga gitmeyeceiz. İzine giderken saatlerce beklemeden geçecek. Bazı kolaylıklar var yoksa dinimizi ve Türklüğümüzü değiştirmiyoruz.”

Katılımcı aileler arasında neredeyse her ailede bir Alman vatandaşı bireyin olduğu gözlemlenmiştir. İkinci kuşağın çoğunluğu Türk vatandaşı iken üçüncü kuşağın çoğunluğu ise Alman vatandaşıdır. Yapılan benzer nitel ve nicel çalışmalarda yurt dışındaki Türklerin çoğunluğunun çifte vatandaş oldukları gözlemlenmiştir (Aslan, 2018, s. 104; Göker, 2013, s. 242; Yıldız, 2009, s. 82).

Türkler arasında Alman vatandaşı olanların bazı haklardan faydalanmak için Alman vatandaşlığına geçtikleri görülmektedir. Aynı zamanda Türk aileleri çocuklarının çifte vatandaş olmasa da Alman vatandaşı olmasını desteklemektedir. Bu durumun sebebi ise daha çok iş imkânlarını elde etmek, ülkeler arası yapılan seyahatlerde önceliklerin tanınması veya planlarında iyi bir gelecek beklentisi olarak gözükmektedir. Bu sonuç yapılan diğer çalışmalar ile uyumludur (Demir, 2010, s. 112; Göker, 2013, s. 332; Kaya ve Kentel, 2005, s. 44; Yeşiladağ, 2008, s. 75). Vatandaşlık tercihlerinde Türkler, deneyimlerine göre karar verdikleri görülmektedir. Ayrıca Türkler arasında Alman vatandaşlığına geçmeyi, öz kültür ve değerler üzerinde bir kimlik değişikliği olarak algılayanlar olsa da bu düşünceye katılmayanlar çoğunluktadır. Alman

vatandaşı olanların neredeyse tamamı kendisini ‘Türk’ hissetmektedir. Bu sonucun da yapılan diğere çalışmalar ile benzer olduğu görölmektedir (Arıcan ve Bulut, 2020, s. 70).

ii. Dil Tercihi

Bir milletin öz değerlerinden birini oluşturarak nesiller arasındaki bağın korunmasında temel bir yapı taşı görevi yürüten dil unsuru, diyasporada yaşamını sürdüren bireyler için daha bir önem kazanmaktadır. Ötekileşmenin yaşandığı yerlerde ana dilin konuşulması bireylerin karşılaştıkları sorunlarla baş edebilecek kuvveti kazandırırken, dayanışma ruhunu da canlı tutacaktır (Akbaş, 2010, s. 60). Bu nedenle kuşaklar arasında ana dilin kaybolması asimilasyonun bir göstergesi olurken bunun tersi durumda ise kimlik kaybını önleyecek bir etki yapacaktır. Bir toplumda ana dilin varlığı aile içi dil tercihinden anlaşılabilir. Çünkü farklı mekanlarda farklı dili tercih eden birey için aile içerisinde konuştuğu dilin genelde ana dilini oluşturduğu bilinir. Bu nedenle Canada Statistics’de (2009) belirtildiği üzere ana dili üzerinden kendisiyle konuşulduğunda bir kişi anlamıyorsa o dil, artık bireyin ana dili (*mother tongue*) olarak nitelenemez. Buna göre aile içinde öğrenilen dilin, bireyin ana dili olsa da farklı bir dilin aile içerisinde kullanılmaya başlanması bu sefer kuşaklar arası dil değişimini de beraberinde getirecektir (Pilanci, 2009, ss. 154–155).

Türkler arasında Türkçenin korunması gerektiği anlayışı hâkim olmakla birlikte aile içerisinde iki dilli bir yaşantının tercih edildiği görölmektedir. Üçüncü kuşakta daha fazla olmak üzere her iki kuşakta da Almanca ve Türkçe, aile içerisinde konuşulmaktadır. Bu duruma yola açan etmenlerden birinin aile içerisinde çocukların kendi aralarında ara sıra Almanca konuşmasıdır. Bunun yanında üçüncü kuşakta Almanca konuşmak aile içerisinde hâkim olmasa da mutlaka var olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcılar arasında kendini Türkçe olarak daha iyi ifade edebilen aile üyelerinin var olduğu görölmektedir. Ancak az da olsa kendilerini Almanca daha iyi ifade ettiğini aktaran katılımcılarında bulunduğu belirtilmelidir. Ana dillerinin unutulmaması noktasında hassas olan ikinci kuşaktan katılımcılardan bay K45, Türkçenin kuşaklar arasında kaybolacağı endişesini taşıdığını ifade ederek aile içinde Türkçenin konuşulmasını arzuladığını şu şekilde ifade etmekte: “Genelde Türkçe konuşuruz. Çocuklar kendi aralarında biz olmasak devamlı Almanca konuşurlar. Ben istemem, benle Almanca konuşmalarını sevmiyorum. Kendi dilimiz var. Mesela görüyoş; Almanca konuşuyo bazı aileler, Türkçe bilmiyo bu yüzden. Türkçe gider, kaybolur diye korkarım.” Aynı düşüncede olan ve kendisi ile Almanca konuşan Türklere, iş yerinde Türkçe konuşulmasını istediğini belirten ikinci kuşaktan doktor bay K38, Türkçeye verdiği değeri şu şekilde göstermektedir: “Evde karışık ama genelde Türkçe. Biraz karışık ama hastalar Türk, Kürt ise Türkçe konuşurum. Karşımdakine bağlı yani. Hatta Türkçe konuşmayan Türk ve Kürtlere bile ‘Türkçe konuşun benimle.’ derim yoksa ‘Alman’a gidin’ diyorum.”

Türk ailelerinin evlerinde birinci nesilden bireylerin bulunması ve dilin kaybolma endişesiyle aile içerisinde sürekli Türkçe konuştuklarını belirtenler bulunmaktadır. Bu durum ise Türkçenin nesiller arasında var olmasını sağlayacak önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla birinci kuşak akrabalar ile aynı evde yaşayan ve geniş aile tipi gösteren ailelerde Türkçenin ağırlıklı olarak konuşulduğu görülmektedir. Onların yokluğunda ise Almancanın daha ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

Türklerin dil tercihlerini aile içersinde Türkçeden yana kullanmakta oldukları görülmekle birlikte çocuklarla iletişimde ve çocukların kendi aralarındaki dil tercihinin Almanca olduğu da görülmektedir. İkinci kuşak katılımcılardan bayan K3 ve bay K7, kendilerinin Türkçe konuştuğunu ancak üçüncü kuşak çocuklarının, aile içinde Almanca konuştuğunu sırası ile şu şekilde açıklamaktadırlar: “Anne, baba Türkçe konuşur ama çocuklar ile Almanca konuşuruz. Almanca bildiğim için de Almanca konuşuruz.”, “Ev içi Türkçe konuşuruz. Çocuklar kendi arasında Almanca konuşuyor.”

Dil konusunun, Türklerin evlilik tercihlerini de etkilemiş olduğu bu nedenle onların dillerini anlayabileceği bir eş seçimi yapmalarına neden olduğu görülmektedir. Uyum sorunun yaşanmaması ve uzun süreli birlikteliklerin olması için evliliklerini Almanya'dan bir Türk ile gerçekleştirenler bulunmaktadır. Bu ailelerde ise Almancanın ağırlıklı veya en azından yarı Almanca yarı Türkçe bir dilin konuşulduğu bir aile tipini ortaya çıkarmaktadır. Evlilik tercihlerini Türkiye'den biriyle gerçekleştirenlerin oluşturacağı aileler veya birinci nesilden kişilerin olduğu aileler hem aile içi dil tercihlerinde hem de ortak kullanılan iletişim araçlarında Türkçeyi tercih etmekte olduğu görülmektedir.

Çoğunluğu üçüncü kuşaktan olan bazı aileler, aile içi ve iletişim araçlarında Almanca'yı tercih ederek günlük konuşma dilinde kendilerini Almanca daha iyi ifade edebildiklerini belirtmektedirler.

Türklerin dil tercihlerine bakıldığında aile içerisinde Türkçe konuşmakla birlikte (benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar için bkz: Kömürcü, 2011, s. 87; Pilanci, 2009, s. 135; Şahin, 2008, s. 119), takip edilen iletişim araçlarında görülmektedir ki iki taraflı bir dil tercihi vardır. Televizyon gibi iletişim araçlarında Türk kanalları daha fazla tercih edilmekle birlikte hem Alman hem de Türk kanallarının tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca Almanca kelimelerin araya karışarak karma bir dilin de ortaya çıktığı da görülmüştür. Araştırma dillerinin de çoğunlukta Almanca olduğu görülmekte ve bu durumun üçüncü kuşağın tamamını kapsaması ise dikkat çekmektedir. Bu şekilde çift taraflı bir yaşam özelliği, Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalara da yansımıştır (Aslan, 2018, s. 208; Demir, 2010, s. 121; Omur, 2011, s. 90; Özmen, 2010, s. 216; Yazgan, 2010, s. 237; Yeşildağ, 2008, s. 69; Yurdakul ve Çaha, 2018, s. 155). Okul çağındaki çocukların, Almanca derslerine olan ilgisini artıracak ve Türkçenin de unutulmasına engel olacak öngörülmekteyse de çift dilli bir aile hayatının iki dili de tam konuşamayan bir nesli yaratabileceği endişesi

artmaktadır (bkz. Pilanci, 2009, s. 151; Şahan, 2012, s. 277). Bu nedenle anaokulu öncesi kreşlerin yaygınlaşması ve Türklerin çocuklarını 3-6 yaş aralığında okula göndermekte olduğu göz önüne alınırsa Almancanın daha iyi konuşulmasına neden olacağı görülmektedir. Buna rağmen Türklerin, aile içerisinde Türkçe konuşmakla birlikte arkadaş çevresi ile Almanca-Türkçe karışık konuştukları gözlemlenmiştir. Yapılan diğer çalışmalarda da bu durum aynen saptanmıştır (Ogan, 2015, s. 105). Bunun yanında Türkçenin biraz daha az kullanıldığı ailelerin ise üçüncü kuşakta daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, yurt dışında Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalara da yansımıştır (Anık, 2011, s. 180; Aslan, 2018, s. 112; Ertem, 2013, s. 266; Göker, 2013, s. 336; Sakın, 2018, ss. 7–8; Yurdakul ve Çaha, 2018, s. 155).

Her iki kuşak için de geçerli olabilecek bir cümle şudur ki: Evlerinde birinci nesilden bireylerin olduğu ailelerde veya evliliklerini Türkiye’den gerçekleştiren ailelerde aile içi dil tercihlerinin Türkçe olduğu ve Türkiye ile ilgili haber takibi yapma gibi kültürel referansların da bu tür ailelerde daha çok kullanıldığı görülmüştür. Buna benzer sonuçlar, yurt dışında yaşayan Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalarda da tespit edilmiştir (Göker, 2013, ss. 197–297). Bu nedenle evlilik tercihlerinin Türkiye’den yana kullanılmasının dil, kültür ve dini gelişimleri pozitif etkileyeceği benzer çalışmalarda da ortaya konulmuştur (Aslan, 2018, ss. 165–166; Göker, 2013, s. 336; Gündoğar, 2012, s. 112). Katılımcıların eşlerinin doğum yerlerine bakıldığında 31 tanesi Türkiye’den eşini getirmiş olduğu diğer 25 tanesinin ise Almanya’da doğmuş bir Türkle evlilik gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunlardan ikinci kuşak katılımcıların neredeyse tamamı evliliklerini Türkiye’den gerçekleştirdiği görülmekteyken üçüncü kuşak katılımcıların neredeyse tamamı evliliklerini Almanya’dan gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Türkiye’den evliliklerin daha çok ikinci kuşakta gerçekleştiği, üçüncü kuşakta da bunun az da olsa devam ettiği görülmüştür. Bu duruma benzer sonuca ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Aslan, 2018, ss. 211–212). Buna göre sokakta, okulda ve iş yerlerinde Türkçeyi Türklerin çok fazla kullanamamalarının yanında evliliklerinin de Türkiye’den yapılamaması, özellikle dördüncü kuşak ve sonrası için düşünülürse Türkçenin unutulmasına yol açma ihtimali barındırmaktadır.

iii. Türkçe Dersi

Türkçenin kaybolmaması yabancı bir ülkede yaşayan Türkler için daha çok önem kazanmaktadır. Bu nedenle Türkçenin sadece aile, sokak veya günlük yaşamda kullanılmasının yanında bu dilin kurallarının öğretildiği ‘Türkçe Dersi’ ile de desteklenmesi gerekmektedir. Almanya’daki okullarda bu ders, Türkiye’den gönderilen ve Eğitim Ataşeliklerine bağlı olarak çalışan öğretmenler tarafından yürütülmektedir. Bunun yanında ‘Hessen ve Bremen’ gibi bazı eyaletlerde bu ders Alman Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışan Türk öğretmenler tarafından da verilebilmektedir (Çakır, 2016, s. 28; Çötök, 2010, s. 78; Yıldız, 2012, s. 22). Eyaletlere göre farklılıklar olsa da Türkçe dersi, sadece Türkçenin öğretildiği bir ders olarak değil Türkiye’nin coğrafi, tarihi

ve kültürel özelliklerinin yanında ahlak konularını da kapsayan bir ders formatında işlenilmektedir. Bu ders için gerekli olan dokümanlar, Almanya'daki yaynevleri tarafından basılmakta ve Almanya'nın eğitim sistemine uygun olarak hazırlanmaktadır (Perşembe, 2010, s. 74). Almanya'daki bu dersin varlığı yıllardır birtakım tartışmalara da neden olmuştur. Bu nedenle bazı okullarda bu dersin kaldırılması ya da kredisiz olarak verilip notlara yansımamasının asimile edici bir özellik taşıdığı Türklerin düşüncelerine yansımıştır (bkz: Şahin, 2010, s. 244). Çalışmanın yürütüldüğü 'Hessen' eyaleti, Almanya'da Türkçe dersinin verilebilmesi için ilk adım atanlardan da olsa, ana dil eğitimini göçmenlerin kendi ülkelerine bırakmıştır. Türkçe ve İslam din dersinin müfredattaki yerinin hâlâ belirli olmaması ve çoğu eyaletlerde kaldırılması veya kaldırılmaya çalışılması,¹ Almanca bilmeyen çocukların özürülük okullarına yönlendirilmesi gibi etmenler; Türklerin bu konuda karşılaştıkları sorunlardan sadece birkaç tanesidir (Abadan-Unat, 1993, s. 315; 2017, s. 220).

Türk ailelerin, çocuklarını Türkçe dersine göndermekte ve özellikle Türkçe diline sahip çıkma noktasında hassas oldukları görülmektedir. Bunun yanında Türkçe dersine çocukların gönderimi konusunda yeteri kadar destek verilmediği, Almanya'daki Türklerin Türkçe dersine olan teveccühünün az olması sebebiyle bu derslerin açılmadığı da belirtilmiştir.

Üçüncü kuşak bir katılımcı olan bay K30, okullarda bu dersin varlığını kimliğe sahip çıkma noktasında şu şekilde anlatmakta: "Gönderdik. Türk-lüğe, Türkiye'ye sahip çıkılsın. Niye kalksın okullardan? Bunun için gönderirim. Nerden geldiğini unutmasın, aslını kaybetmesin diye." Türklerin yabancı bir ülkede ana dil kaybının, kimlik kaybına da sebep olacağı bilincinde olduğu görülmektedir. Nitekim üçüncü kuşaktan bay K47, Türkçeyi olumsuz bir gelecek beklediğini bu yüzden çocuğunu Türkçe dersine gönderdiğini yaşadığı deneyimler üzerinden şu şekilde açıklamaktadır: "Çocuğumu gönderirim. Zaten gençlerde Türkçe ifade etme azalıyor maalesef bu yüzden gönderdim. Nerde ders varsa gönderirim yani. Bir abimiz öyle dedi: "Camilerde Almanca dersi veriyorduk, hazırlıyorduk. Birkaç yıla korkuyorum ki Türkçe dersi vermek zorunda kalacağız." diye. Sanki dediği de yavaş yavaş oluyor."

Türkçe derslerine katılımın Türklerin kimliklerine bağlılıklarını da artıracığı öngörülmektedir. Katılımcılar, sadece ana dilini öğrenmek için değil aynı zamanda kimlik ve kültürün de bir yansıması olan Türk tarihini, İstiklal Marşını, Türkiye'nin coğrafi yapısı gibi özelliklerini tanımak için çocuklarını Türkçe dersine gönderdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu derslerde dini ve

---

¹ Hessen eyaletinde Türkçe dersi, müfredat dışı olarak okutulmakta ve öğrencilerin karnelerine not olarak işlenmemektedir. Son zamanlarda yabancı dil statüsü tanınarak ikinci yabancı dil hakkı verilmesi için bazı dillere bu hakların verilmesi ile ilgili tasarılar hazırlanırken Türkçeye bu hak tanınmamıştır. Ayrıca bu eyalette DİTİB'in, din dersinin içeriği ve öğretmenlerin yeterliliği gibi konularda müdahil olarak söz sahibi olunması engellenerek ilgili programdan çıkarılmaya çalışılmıştır (Perspektif, 2020; Zeyrek, 2021a).

ahlaki bilgilerinde aktarılması, dini ve milli hissiyatın çocuklarda uyanmasına veya diri tutulmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Öte yandan Türkiye’ye ziyarete gidildiğinde Türkçe sıkıntısı çekmemesi için çocukların Türkçe dersine gönderdiği de anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi aileler, Türkçe dersine farklı anlamlar yüklemekte, kimliğin oluşması ve unutulmaması için bu dersin önemine vurgu yapmaktadırlar.

Türkçe dersine çocuklarını göndermediğini ifade eden katılımcılar, derslerin yoğunluğu, öğretmen ile müfredatın beğenilmemesi ve çocukların Al-mancayı daha iyi özümsemesi gibi nedenleri gerekçe olarak göstermişlerdir. Evde konuşulan Türkçenin yeterli olacağını, bu nedenle Türkçe dersine çocuklarını göndermediklerini ifade etmişlerdir.

Türkler, etnik köken, din, telaffuz ve kültür gibi kimliği oluşturan bileşenlerin unutulmaması için çocuklarını Türkçe dersine göndermektedir. Türkler üzerine yapılan diğer çalışmalara da bu durum benzer şekilde tespit edilmiştir (Şahan, 2012, s. 277; Sakın, 2018, s. 7). Bu derse çocuklarını göndermeyenler, öğretmen ve müfredatı beğenmemeleri, ders yükünün fazla olması veya aile içerisinde Türkçenin konuşulmasının yeterli görülmesi gibi gerekçeleri ileri sürdükleri görülmüştür. Bazı çalışmalarda ise özellikle Türkçe ders notunun karnede değerlendirilmeyişinin de derse katılımı olumsuz etkilediği rapor edilmiştir (Ogan, 2015, s. 106; Şahan, 2012, s. 279). Ancak Türkler arasında genel olarak bu dersin önemli olduğu ve okullarda bulunması gerektiği görüşü hâkimdir. Nitekim yapılan çalışmalara da bu durum yansımıştır (Çil ve Küçükcan, 2011, s. 62; Özmen, 2010, s. 215). Dolayısıyla bu dersin kimlik, dil, kültür gibi birçok alanda ailelere destek verdiği görülmektedir. Türkçe konuşma ve Türkçe dersine olan ilgi Türkler arasındaki önemini korusa da gelecek nesillerin yönelimlerdeki farklılıkların bu durumu ne kadar devam ettirebilecekleri noktasında soru işaretleri barındırmaktadır.

iv. Türkiye Özlemi

Kimliğe olan bağlılığın göstergelerinden bir tanesi de özlem duygusudur. Özlem, “bir kimseyi bir yeri veya bir şeyi görme, ona kavuşma isteği”dir (TDK, 2020). Özellikle göçmen bir bireyin farklı kimlik ve kültürlerle bir arada yaşaması onun özüne duyduğu özlem ve ona karşı kurduğu duygusal bağın önemini artırmaktadır. Dolayısıyla birey kendisine ait hissettiği toplum değerlerini yabancı bir kültür ve kimlik altında koruma içgüdüğü geliştirir. Almanya’da yaşayan Türklerden ikinci kuşağın Türkiye doğumlu olanlarında yani ilk nesille birlikte küçük yaşta Almanya’ya gelenlerde Türkiye’ye duyulan özlemin fazla olduğu görülmektedir. Nitekim ikinci kuşaktan bay K38 en güzel anılarının Türkiye’de bulunduğu zamanlar olduğunu şu şekilde aktarmaktadır: “Türk, Müslüman ve köylü’ hissediyorum. Hayatımızın en güzel zamanları, altı yaşına kadar olan bölümdü. İki sene Kur’an kursuna gittim, Türkiye’de.” Bu nedenle ilk nesil gibi ikinci kuşağın kimlik algısında Türkiye hasreti yoğun olarak yer almaktadır. Karşılaştıkları zorluklar onların kimliklerine olan aidiyetliklerini zayıflatmamış aksine daha da perçinlemiştir. Etnik

ve dini kimliklerini özgürce koruyabileceği ve yaşayabileceği bir ortamın sağlanamaması durumunda bireyler, o değerlere sahip çıkma içgüdüğü geliştirmektedir. Nitekim katılımcıların çoğunluğu yaşadıkları zorlukların bu değerleri korumaya ve sıkı sıkıya bağlanmalarına sebep olduğunu açıklamışlardır.

Türkiye'ye duyduğu özlemi dile getirenlerin çoğunluğun ikinci kuşaktan olması onların ilk kuşakta olduğu gibi vatan hasretini hissetmeye devam ettiklerini göstermektedir. Üçüncü kuşak katılımcıların genelde Türkiye'yi ziyaret amacının aile, gezi ve tatil dışında bir amaç taşımadığı ve ikinci kuşaktaki gibi bir hissiyatın da olmadığı görülmüştür. Araştırmada ulaştığımız bu bulgular benzer çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir (Gökalp, 2017, s. 1488).

İkinci kuşağın Türkiye'ye olan bağlılığının fazla olması Türkiye'de belli bir dönemi yaşamış veya birinci kuşağa yakın olmasıyla anlatılabilir ki yapılan çalışmalarda bu durum ortaya konulmuştur (Anık, 2011, s. 179). Üçüncü kuşağın Türkiye özlemi veya hasretinin ikinci kuşağa göre daha az dillendirdiği görülmektedir. Onlarda da özlem olmakla birlikte Türkiye'ye ziyaretin bu kuşak Türk ailelerinde daha çok tatil veya aile için yapılması gerektiği algısı bulunmaktadır. Bu da onlarda ilk iki kuşak gibi bir Türkiye hasretinin olmadığını göstermektedir. Çünkü özlem ifade eden cümleleri genelde ikinci kuşak Türklerin kurduğu görülmüştür. Üçüncü kuşak, kendini 'Türk' olarak hissetse de sosyalleşmelerinin tamamı yaşanılan yerlerde gerçekleştiğinden dolayı Almanya bir vatan olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla onların gelecek beklentilerinin neredeyse tamamı Almanya'da olduğu için buna uygun bir yaşam standardı geliştirerek hayatlarını sürdürme eğilimindedirler.

Türk Ailelerinde Kimlik ve Hafıza

i. Türkiye ve Mezarlık Ziyareti

Bireyin hafızasında taşıdığı semboller ve çağrışımlar nedeniyle kültür, ülke, vatan, tarih, din, aile gibi birçok kavrama değer yüklenilmesi aidiyet kavramını öne çıkarmaktadır. Bu yüzden bireyin, kimliklerinin taşıdığı bu değerleri ileriye taşıyabilmesi için, aidiyet temelli bir hafızayla desteklemesi gerekir. Belleği Assman ve Hölscher, (1988), gündelik ve etkileşimsel bellek olarak sunarak kimliğin ve aidiyetin oluşumundaki önemine vurgu yapmıştır (ss. 9-10). Özellikle kendisine yabancı olan değerlerle örülü bir ortamda bulunan birey öz değerlerine olan bağlılığını doğal olarak geliştirdiği kültürel kimlik hafızasıyla gerçekleştirmesi gerekir. Bu nedenle göç ederek veya göç edilmiş bir ülkede dünyaya gelerek öz değerlerine uzak yaşamak zorunda kalan bireylerin, kendi ülkelerini ziyaret etmeleri, mezarlık ziyareti yapmaları ve ailesel sembollere de bazı anlamlar yüklemeleri kimlik hafızasını geliştiren etkenlerdendir (Hallam ve Hockey, 2001, s. 52).

Türk ailelerinde, aile olarak Türkiye'ye ziyaretlerin yapıldığı görülmektedir. Her yıl Türkiye'yi ziyarete giden aileler olduğu gibi bu ziyaretleri birkaç

yılda gerçekleştirenlerde mevcuttur. Hiç ziyaret yapmayan aileler bulunmakla beraber çok az bu ziyareti gerçekleştiren aileler az da olsa vardır. Türkiye’yi ziyaret etme sebebinin genelde aile ve akraba ziyaretinin yanında tatil, mezarlık ziyareti ve memleket hasreti olduğu görülmüştür.

Türkiye’yi hiç ziyaret etmemiş, oradaki akrabalarını tanımayan veya ölmüş akrabalarını dahi bilmeyen bir neslin etnik ve dini kimlik algılarında bir zayıflık olacağı düşünülmektedir. Katılımcılar, mezarlık ziyareti yapma nedeni olarak, geçmişin unutulmaması, akrabalık bağlarının korunması, ahiret inancının canlı tutulması ve kendi mezarlarının da Türkiye’de olacağı bilgisini çocuklarına vererek aidiyeti hatırlatma amacı taşıdığını belirtmişlerdir.

Türkiye’ye her yıl farklı amaçlarla ziyaretler yapılmaktadır. Ziyaretlerin ortak amacı, vatan hasreti ve akraba ziyareti olmakla birlikte yıl içerisinde yaşanan stres ve yorgunluğun giderilmesi adına da tatil olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Avrupalı Türkler üzerine yapılan çalışmalarda Türkiye’ye ziyaretin amacı yönünden buna benzer sonuçlar elde edilmiştir (Yazgan, 2010, s. 142,239). Ancak her iki kuşaktan (ikinci ve üçüncü) Türklerin, Türkiye’ye ziyaret amacının genelde ailevi ziyaret olduğu görülmektedir. Bu durum, yapılan diğer çalışmalara da yansımıştır (Güllü, 2003, s. 187; Korkmaz, 2010, s. 274; Özmen, 2010, s. 192; Solaktaş, 2020, s. 32; Yıldız, 2009, s. 100). Tatil amaçlı Türkiye’ye ziyaret yapanların ise genelde üçüncü kuşaktan olduğu görülmektedir. Benzer çalışmalarda da aynı sonuçlar ortaya çıkmıştır (Ceceli, 2012, s. 131).

ii. Fotoğraf Albümüne Bakma

Ölmüşleri hatırlamak gibi ailevi bağları hatırlatıcı anlamların sürdürülmesi bireyin kimlik hafızasını diri tutacağı bilinmektedir (Hallam ve Hockey, 2001, s. 52). Bu nedenle ailevi kimliklerin hafızayla ilişkisi burada önem kazanmaktadır. Çünkü aile, kültürel anlamda bir hafızanın hem taşıyıcısı hem de uygulayıcısı olduğu için aile ortamında anlatılacak tarihi bir hikâyenin dahi bireyin anlam dünyasında geçmişi, ailesi, akrabası, ülkesi, dini ve kültürü arasında bir bağlantı kurmasını sağlayacak ve ona gerçek bir aidiyet hissi verecektir (Senem, 2019, s. 5). Bu aidiyeti sağlayacak unsurlardan bir tanesi de geçmişin izlerini taşıyan fotoğraflardır. Fotoğraflar, bireye bazen bir acı ve üzüntü bazen de tatlı bir mutluluk vererek onun belleğinde bulunan aidiyet algısının diri tutulmasını sağlayacaktır. Örneğin fotoğraftaki kişi ölmüş de olsa, bireylerin her zaman hafızasını diri tutarak ona bir şeyler söyleyecektir (Demir, 2019, s. 88).

Buna göre fotoğraf, göç edilen bir ülkede yaşamakta olan bireyin geçmişi, tarihi, kültürü, yaptıkları, yapamadıkları ve hayallerini geleceğe aktaran bir araç olarak kullanılır. Bu nedenle de fotoğraf albümüne önem veren ailelerin geçmiş ve geleceğe dair beklentilerinin de daha gerçekçi olacağı düşünülebilir (Erkonan, 2014, s. 130,133). Çalışma da fotoğraf albümlerine boş zamanlarında baktıklarını belirten bazı aileler ailecek değil de bireysel olarak bunu

gerçekleştirdiklerini ifade etseler de her iki kuşaktan da katılımcıların çoğunlukla bu konuya önem verdikleri görülmüştür. Nitekim katılımcıların çok büyük çoğunluğu fotoğraf albümüne baktıklarını ifade etmişlerdir. Onların bu tutumu özellikle dördüncü kuşak ve sonrasını etkileyerek onların kimlik, değer ve kültür olarak anlam dünyalarında bir kıvılcım çakmalarını sağlayacaktır. Türk aileler, fotoğraflara bakma sebeplerinin başında anı tazeleme ile geçmiş hatırlama ve aile üyelerine hatırlatmak olduğunu aktarmışlardır. Ayrıca fotoğrafların albümlerine bakmanın gelecek kuşakların aile ve akrabalık bağlarının korumasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Fotoğraflar, zamanlar ve mekânlar arasında birer köprü oluşturarak Almanya'daki Türklerin yeni hayatlarına kimliklerini taşımalarına ve belleklerindeki unutulmaya yüz tutmuş bazı değerleri hatırlamalarına da yardımcı olmaktadır. Bu da onların Almanya'da kimliklerinden tamamen ayrılmadığını ve hâlâ kimlikleriyle bağlarını koruduklarını gösterebilecek bir niteliğe sahiptir.

Sonuç

Yurtdışında yaşayan Türkleri konu alan birçok çalışma olması bu alana olan ilgiyi yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla dönemler dikkate alınarak bu alanda yapılacak her çalışma diasporadaki Türklerin farklı açılardan fotoğrafını çekecektir. Sonuçta oradaki Türklerin problemlerini ve kimlik gibi değerlerin durumlarını ortaya koyacak çalışmalar pozitif etki yapmaya devam edecektir. Bu çerçevede Almanya'nın Hessen eyaletine bağlı "LDK" bölgesinde yaşamalarını sürdüren ikinci ve üçüncü kuşak Türk ailelerin kimlik yönelimi üzerine gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

Etnik kimliklerini günlük yaşamda önceleyen Türkler, kendilerini Türk-Müslüman hissetmektedirler. Bu nedenle etnik ve dini kimliklerini daha çok kullanan Türkler, Avrupalı kimliklerini de diğer kimliklerinin yanlarında taşımaktadırlar. Kimliklerin bu denli fazla olması diasporik toplum içerisinde kimliğin akışkanlığını artırmaktadır. Bu nedenle Almanya'daki Türkler, hissedilen kimliklerini her platformda yansıtmaya çalışmakta ise de ötekileşme ve islamofobik davranışlara sebebiyet vermeme adına duruma göre farklı kimlikleri yansıtanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla hem yerli halk hem de Türkler, kimliklerini ötekine karşı düzenlemekte ve inşa etmektedir. Ayrıca kimliklerini iki taraflı yaşamakta olan Türkler, Almanca ve yabancı söylemlerinden olumsuz bir şekilde etkilenseler de bölünmüş kimliklerinin olduğunu bilincindedirler.

Etnik ve din temelli olarak evlilikleri gerçekleştirmekte olan Türkler, ailevi bağları da bu manada korumaktadırlar. Özellikle Türkiye'den bir evlilik gerçekleştiren ailelerin kimlik bilinçlerinin daha kuvvetli olabileceği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Türkler, baskın kültür içerisinde öz değerlerinden uzaklaşarak ailevi bağların zayıflayacağı korkusunu yaşamaktadırlar. Bunların

en büyük sebebinin ailevi değerlere karşın dinamik hayatın gençleri yönlendirme yapması ve değerlerinden uzakta bir yaşama özendirmesidir. Buna göre de Türkler arasında dinlerini ve kimliklerini kaybetme korkusu ve endişesi genelde dördüncü kuşak ve sonrası için öngörülmektedir. Bu endişelerin en büyük sebebi ise ailelerin kendi çocuklarına dini ve kültürel bazı aidiyetleri aktarabildiği fakat sonraki kuşakların bunu ne derece sağlayabileceklerinin bilinmemesidir.

Günlük konuşma ve iletişim araçlarındaki dil tercihlerine bakıldığında genellikle Türkçe kullanılsa da Almancaya da yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle Türkler arasında iki dilli bir aile hayatı benimsenmekte ve Almanca dil tercihi ise üçüncü kuşakta daha belirgin olmaktadır. Üçüncü kuşağın bu durumu Türk dilinin geleceği açısından negatif bir görünüme sebebiyet vermektedir. Çalışma da dikkat çekici nokta ise evliliklerini Türkiye'den gerçekleştiren ailelerin aile içi konuşma ve televizyon gibi iletişim araçlarında Türkçeyi fazla kullanmasıdır. Bunun yanında her iki kuşakta da Türkçenin, aile içerisinde yer aldığı ve Türkçe dersine katılım düzeyinin de iyi bir noktada olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki aileler, Türkçe dersinin ve Türkçe konuşulmasının kimlik ve kültürlerine olan katkısının farkındadırlar. Türkçe dersine çocuğunu göndermeyen ailelerin sebeplerine bakıldığında Türk diline olan aidiyetsizlikten değil daha çok ailede konuşulan Türkçenin yeterli görülmesi, ders yükünün fazlalığı, Almancanın iyi öğrenilmesi gerektiği düşüncesi ve öğretmen ile müfredattan kaynaklı sebepler olduğu görülmektedir.

Türkler, Türkiye ziyaretini neredeyse her yıl gerçekleştirmektedirler. Her iki kuşak için de geçerli olacak şekilde Türkler, Türkiye ziyaretini aile ve akraba ziyaretinin yanında tatil olarak da değerlendirmektedirler. Bunun yanında her iki kuşakta da Türkiye özleminin giderilmesi bu ziyaretin amaçlarından biri olduğu görülmektedir. Ancak bu hassasiyetin ikinci kuşak Türk ailelerinde daha fazla olduğu söylenebilir. Bu yüzden de tatil amaçlı ziyaretlerin daha çok üçüncü kuşakta bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında en az ikinci kuşak kadar üçüncü kuşağında mezarlık ziyaretlerine önem vermekte olduğu görülmektedir. Bu ziyaretlerin genel hedefi ise aile ve akrabalık bağların korunması ve hatırlanmasıyla gelecek nesillere Türkiye'yi unutturmamaktır. Gerçekleştirilen Türkiye ziyareti ve mezarlık ziyaretinin yanında ailevi geçmişini hatırlama adına aile fotolarına da değer vermekte olan Türkler, ailevi öğretileri de geleneksel olarak devam ettirmektedirler. Buradan hareketle kimlikler hafızayla desteklendiğinde ileriye dönük kaygı ve endişelerin azalacağı söylenebilir. Zira tarihsel bir arka planın izlerini taşımayan ve bellekle de desteklenmeyen bir kimlik, bireyin hayatında çok da yer almayacaktır.

Almanya'daki Tür varlığı, orada yaşayan kuşakların çoğalmasıyla artık kalıcı hale gelmiştir. Bu nedenle söz konusu bu varlığın Türkiyeyle olan irtiba-

tını artırıcı ve geliştirici girişimlere ağırlık verilmesi, hem gizli ve aşıkâr asimilasyonun etkilerinin minimize edilmesini hem de yaşanan toplumla sağlıklı bir uyumun gerçekleşmesini kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (1993). Turkey: Late Entrant into Europe's Work Force. *International Migration Review*, 27(1), 307–336.
- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç / Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıguzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi* (1. bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akbaş, E. (2010). *Berlin'de Yaşayan Türk Toplumunu Arasındaki Dayanışma İlişkileri ve Sosyal Hizmetlerin Sivil Oluşumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıncı, M. A. (2014). Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dini Kimlik Algıları. *Bilig*, (70), 29–58.
- Aktı, Ü. (2008). *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*. (Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyıldız, H. B. (2018). *Mücadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk (e kitap)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Aliyev, B. (2019). *Uluslararası İlişkilerde Dini Kimliklerin Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anık, M. (2011). *Çokkültürlü bir toplumda kimlik algısı: İsveç'te yaşayan Türk göçmenleri örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıcan, M. ve Bulut, R. (2020). Avrupa'da Yaşayan Türkler'de Dini Kimlik ve Aidiyet Algısı: Sandıklı Örneği. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 4(1), 66–80.
- Aşkın, M. (2007). Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 213–220.
- Aslan, A. (2018). *Çokkültürlülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında üçüncü kuşağın kimlik algısı ve din Köln örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Assmann, J. ve Hölscher, T. (1988). *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ayten, A. (2012). Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 101–119.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I. (1991). *Race, nation, classe: Jes identites ambiguës*. London: Verso.
- Başkurt, İ. (2009). Almanya'da yaşayan türk göçmenlerin kimlik problemi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(12), 81–94.
- Beit-Hallahmi, B. (1986). Religion as art and identity. *Religion*, 16(1), 1–17.
- Bilgin, N. (2009). Kültür Değişmeleri ve Kimlik Sorunları. *Aramızdan*

- Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu* içinde (ss. 161–188). Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü yayınları.
- Birkök, M. C. (1994). *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BM. (2019). *International Migration 2019 Report*. New York. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/internationalmigration2019_report.pdf adresinden erişildi.
- BMI. (2021). Labour migration. 21 Nisan 2021 tarihinde <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/migration/immigration/labour-migration/labour-migration-node.html> adresinden erişildi.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.
- Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society*, (29), 1–47.
- Bulut, Y. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. (Ortak Ders Kitabı, Ed.). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Burgess, E. W. (1926). The Family As a Unity of Interacting Personalities. *The Family*, 7(1), 3–9.
- Çağlar, A. S. (1995). German turks in berlin: Social exclusion and strategies for social mobility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21(3), 309–323.
- Çakır, M. (2016). Almanya’daki Türk Öğretmenlerin Bu Ülkede Verdikleri Türkçe ve Türk Kültürü Dersinin Uygulanmasına İlişkin Görüşleri ve Karşılaştıkları Sorunlar. A. Okur, B. İnce ve İ. Güleç (Ed.), *Yabancılara Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar* içinde . Sakarya Üniversitesi Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Canada Statistics. (2009). Mother tongue of person. 27 Mart 2021 tarihinde <https://www23.statcan.gc.ca/imdb/p3Var.pl?Function=DEC&Id=34023> adresinden erişildi.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür/The Information Age: The Rise Of The Network Society, Economy, Society and Culture*. (c.2). (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. (1985). The Guests who Stayed — The Debate on ‘Foreigners Policy’ in the German Federal Republic. *International Migration Review*, 19(3), 517–534.
- Ceceli, K. (2012). *Çokkültürcülük Politikalarından Entegrasyon Politikalarına Geçiş: Hollanda’daki Türkçeye Kökenli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, C. (2008). Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılaşma, Kültürel Çatışma ve Din. *Milet ve Nihal*, 5(3), 105–142.
- Çil, Ş. A. ve Küçükcan, T. (2011). *Avrupa’da Yaşayan Türkler Yaz Tatili Döneminde Türkçeye’ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması*. Ankara.
- Coşkun, A. (2003). Din ve Kimlik. *Marmara İlahiyat Fakültesi*, 24(1), 5–23.

- Çoştu, Y. (2020). Euro-Türkler: Din ve Kimlik. *Göç ve Din Üzerine* içinde. Ed. Y. Çoştu, Londra: Transnational Press London, 47-72.
- Çötök, N. A. (2010). *Çok Kültürlülük, Kültürlerarasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. (2019). *Avrupa'daki Türk İşçilerin Kültürel Kimliklerini Korumada Fotoğrafın Rolü: Bir Toplumsal Hafıza Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, S. A. (2010). *Türk Göçmen Ailelerinde Boşanma (Almanya Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirkol, E. (2019). "Kosova'nın Prizren Şehrinde Yaşayan Türklerin Etnik ve Dini Kimlik Algısı ve Aidiyet Bilinci". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Destatis. (2019). Population in private households by migrant background and sex 2005 to 2019. *Statistisches Bundesamt*. 16 Mart 2021 tarihinde [https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/migrant-status-sex-total.html?view=main\[Print\]](https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/migrant-status-sex-total.html?view=main[Print]) adresinden erişildi.
- Er, K. (2014). Toplumlarda Kimlik Arayışı ve Ulus Devletlerde Bütünleşme Sorunu. *Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları Building New Approaches To The Global Issues* içinde (ss. 4291–4320). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Erdem, T. (2015). *Avrupalılaşmanın Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Dini Kimlik Bağlamında Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, İ. (2015). İdeolojik egemenliğin ve kitleleri yönetmenin gözde yolu: Kimlik Politikaları (identity politics). *Bilim ve Ütopya*, 35–41.
- Erkonan, Ş. (2014). *Aile Fotoğrafları: Aile Belleğinin Oluşumunda Fotoğrafın Rolü Üzerine Etnografik Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve güvenlik ilişkisine konstrüktivist bir yaklaşım: "Kimliğin güvenliği" ve "güvenliğin kimliği". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177–236.
- Ertem, İ. S. (2013). Yurt Dışında Yaşayan İkinci Kuşak Türk Çocuklarının Türkçeyi Kullanım Durumları ve Dil-Kültür İlişkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 261–270.
- Gashi, F. (2016). Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü. M. Okumuşlar (Ed.), *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu "Sivil Toplum Kuruluşlarının Barışın Tesisindeki Rolü"* içinde (ss. 197–210). Sarajevo: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları.
- Gökalp, G. Y. (2017). Avrupa'da Yaşayan Türkiyelilere Dair Gurbetçi ve Almancı Söylemlerinin Yeniden Düşünülmesi. *Süleyman Demirel*

- Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1473–1490.
- Göker, G. (2013). *Göç, Kimlik, Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökmen, H. (2010). *Avrupa’da Müslümanlar ve İslamofobi (Hollanda Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and*. Newyork: Oxford University Press.
- Guild, E. (1999). *The European Convention on the Legal Status of Migrant Workers (1977). An Analysis of its Scope*. https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Legal_texts/CDMG_99_11_en.pdf adresinden erişildi.
- Güllü, İ. (2003). *Almanya’daki üçüncü kuşak Türk gençlerinin dini tutum ve davranışları -Köln örneği-*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğar, H. (2012). *Almanya’da Göçmen Dillerine Yönelik Politikalar ve Bu Politikaların Türklerin Sosyal Yaşamına Etkisi*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Güvenç, B. (1997). Secular Trends and Turkish Identity. *Journal of International Affairs*, 2(4), 1–13.
- Hallam, E. ve Hockey, J. (2001). *Death, Memory and Material Culture*. New york: Berg.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict, Updated Edition With a New Preface*. London: Universty Of California Press.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2009). 1950’lerden 2000’lere Türkiye’den Yurtdışına Yönelen İşçi Göçü. A. İçduygu, S. Erder ve Ö. F. Gençkaya (Ed.), *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: UlusDevlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere* içinde . İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. London: Routledge.
- Kaya, A. (2000). *Sicher in Kreuzberg” Berlin’deki Küçük İstanbul*. İstanbul Buke Yayınları.
- Kaya, A. ve Kentel, F. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi?* istanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- Kaya, İ. (2003). *Shifting Turkish American Identity Formations in the United States*. (Doctor of Philosophy”(PhD), Florida State University, Department of Geography.
- Kızılocak, G. (2008). Almaya’daki Türkler ve Türkiyedeki Almanlar-Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları. *Göç ve Entegrasyon-Almanya ve Türkiyede azınlık-Çoğunluk İlişkileri* içinde (ss. 95–128). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung.

- Kohlmeier, M. ve Schimany, P. (2005). *The Impact of Immigration on Germany's Society*. Nürnberg.
- Kömürcü, E. (2011). *Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin sosyo-kültürel sorunları: bir entegrasyon çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Korkmaz, A. (2010). *Göç ve Din (İsveç'teki Kululular Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, M. A. (2012). *Almanya Türklerinde Başarı ve Başarısızlığı Kavramsallaştırmaya Bağlı Kişisel Anlatımların Aileye ve Çevreye Yansımada Geleneksel Yapılar ile Dünya Görüşünün İşlevsel Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkut, L. (2015). Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye'de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları Citizenship As Political Identity: Definitions Of Citizenship In The Constitutions Of Turkey And World States. *Medipol, İstanbul Hukuk, Üniversitesi Dergisi, Fakültesi*, 1(2), 5–41.
- Lahn-Dill-Kreis. (2021). Städte & Gemeinden. 22 Nisan 2021 tarihinde <https://www.lahn-dill-kreis.de/unsere-landkreise/staedte-gemeinden/> adresinden erişildi.
- Lewellen, T. C. (2002). *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Garvey ve Bergin.
- Mardin, Ş. (1983). *Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mercer, J. (1995). Anarchy and Identity. *International Organization*, 49(2), 229–252.
- Moulin, D. (2013). Negotiating and constructing religious identities. *Coming Out Religiously Religion, the Public Sphere, and Religious Identity Formation REA Annual Meeting, Nov 8-10* içinde (ss. 1–10). Boston: University of Oxford, UK.
- Nuruan, M., Güneş, T., Beder Şen, R., Güneş, S., Kalaycı, A. R. ve Kaplan, M. (2005). *Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Ogan, P. (2015). *Berlin'de Yaşayan Üçüncü Kuşak Türklerin Türkiye ile Bağları ve Kültürel Aktarım Süreçleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Omur, S. (2011). *Almanya'da yaşayan Türklerin televizyon izleme alışkanlıkları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oruçlu, A. (1999). Müslüman Kökenli Göçmenler ve Avrupa: Bugün ve Gelecek Üzerine. *Mehir*, (4), 101–118.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplum Bilim Terimleri sözlüğü* (1. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (TDK).
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim

Yayınları.

- Özmen, N. (2010). *Danimarka Türk Toplumunun Sosyal Entegrasyonu ve Din*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamuk, A. (2014). Kimlik ve Tarih Öğretimi. *Tarih Nasıl Öğretilir?* içinde ed. M. Safran, (2. bs.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 79-89.
- Parsons, T. ve Bales, R. F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. (J. Olds, M. Zelditch ve P. E. Slater, Ed.). Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Perşembe, E. (2009). Almanya’da Çokkültürlü Yapının Ayrıştırılan Unsuru Olarak Müslümanlar ve Entegrasyon Deneyimleri. *Milal ve Nihal*, 6(2), 233–263.
- Perşembe, E. (2010). F. Almanya’nın Baden-Württemberg eyaletinde eğitim sistemi ve Türk göçmen çocuklarının eğitim sorunları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 55–80.
- Perspektif. (2020). KRM’den Hessen Eyaletinin İslam Din Dersi Kararına İtiraz. 11 Nisan 2021 tarihinde <https://perspektif.eu/2020/05/02/krmden-hessen-eyaletinin-islam-din-dersi-kararına-itiraz/> adresinden erişildi.
- Phinney, J. S. (1996). When We Talk About American Ethnic Groups, What Do We Mean? *American Psychologist*, 51(9), 918–927.
- Pilanci, H. (2009). Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 127–160.
- Poole, R. (2005). *Morality and Modernity*. Newyork: Routledge.
- Preuss, U. K. (2003). Citizenship and The German Nation. *Citizenship Studies*, 7(1), 37–56.
- Şahan, G. (2012). *Almanya’ da İlkokullara Devam Eden Türk Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Nitel Bir Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şahin, B. (2010). Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 103–134.
- Şahin, İ. (2008). *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sakın, B. (2018). Almanya Türklerinin Dil Tutumları Üzerine Toplumdilbilimsel Bir Araştırma. *Curr Res Soc Sci*, 4(1), 1–17.
- Senem, M. (2019). *Family, Story, And Identity: Migrant Women Living with Ambivalence*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Seul, J. R. (1999). ‘Ours is the Way of God’: Religion, Identity, And Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, 36(5), 553–569.
- Şimşek, S. (2002). Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 29–39.

- Smith, A. D. (1994). *Millî Kimlik* (Çev. B. S. Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Solaktaş, R. (2020). *Kimlik Din İlişkisi (Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türkler Üzerine Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Statistische Berichte. (2018). *Ausländische Bevölkerung in Hessen am 31. Dezember 2017*.
- Subaşı, N. (2012). Dil ve Din: Kimliğin Kadim Bileşenleri. 21 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.necdetsubasi.com/index.php/makale/115-dvdin> adresinden erişildi.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Bernbo: Cambridge University Press.
- Tamer, M. G. (2014). Kimliklerin Seyrine Bir Keşif. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 20(77), 83–99.
- Taştan, A. (1992). Yurt Dışındaki Türk İşçi Ailelerinin Kimliklerini Korumada Dinin Rolü. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(8), 229–238.
- Taylor, G. ve Spencer, S. (2004). *Social Identities Multidisciplinary approaches*. London: Routledge.
- TDK. (2020). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. *Türk Dil Kurumu*. 14 Şubat 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- TUIK. (2020). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. *Türkiye İstatistik Kurumu*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30711> adresinden erişildi.
- Tural, S. (1991). Benlik, Kimlik ve Kişilik Kavramları Üzerine Notlar II: Milli Benlik. *Millî Folklor*, (9), 9–15.
- Vermeer, P. ve Van der Ven, J. (2006). Dini Kimlik Oluşumu Eğitimsel Bir Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (13), 173–193.
- Wu, Z. (2003). Migration. *International Encyclopedia of Marriage and Family*. Macmillan Reference USA.
- Yapıcı, A. (2009). İçimizdeki öteki: kimlik ve ön yargı kıskacında sünni-alevi ilişkileri. *Dem Dergi*, (6), 52-59.
- Yazgan, P. (2010). *Danimarka'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Aidiyet ve Kimlikleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşildağ, E. (2008). *Avrupa'da Yaşayan Türklerin Aile Yapıları ve Entegrasyon (Uyum) Sorunları (Avusturya Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, C. (2012). *Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Yıldız, F. (2009). *Avrupa Türklerinde Kimlik Sorunu Olarak Çifte Aidiyet: Hollanda Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yurdakul, A. ve Çaha, Ö. (2018). Almanya’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenlilerde Kimlik Algısı. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(1), 140–162.
- Zeyrek, M. (2021). Hessen Eyaleti’nde Türkçe’nin müfredat dışı bırakılması girişimine tepki. *Almanya Bülteni*.